

УДК 821.161.2.09»19»Т.Франко(092)

ТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН ТАРАСА ФРАНКА: ПРОФІЛІ І МАСКИ

Статтю присвячено постаті другого сина Івана Франка – Тараса. На підставі архівних, мемуарних та епістолярних джерел подано головні віхи його життєвого шляху, проаналізовано творчий доробок, громадську активність (зокрема зв'язки з дисидентським рухом) та окреслено місце в літературній династії Франків. З'ясовано маловідомі обставини перебування Тараса Франка в Українській галицькій армії, в концтаборі «Кожухів», у Харкові, висвітлено антирадянські погляди Франкового сина.

Ключові слова ● літературна династія, біографія, нація, фамілістика, батьки, діти, виховання, мемуари.

*Ми на Україні – хворі Україною.
На Україні – в пошуках її.
М. Вінграновський.*

Був надзвичайно схожий на батька, так що навіть позував малярам до портретів... Успадкував від Івана Франка високе чоло і блискучий інтелект, шляхетність природи і доброзичливість, гумористичну вдачу і позитивне життєставлення... А попри це зізнавався: «Я до батька нітрохи, нічим не подібний, хоча й бажав би»¹. Не любив, коли йому нагадували про славне походження: «...заслуги і гріхи батьків не переносяться на дітей. Що я <...> син Івана Франка – чистий припадок, і я нітрохи не претендую на які-небудь згляди з цього титулу. Сам ніде й ніколи тим не афішуюся, не люблю, коли мене другі так представляють»². Приналежність до славетної династії завжди накладає нелегкий тягар повинностей, вимагає від її репрезентантів певної еталонності, «взірцевості» поведінки та беззастережної вірності «родовим» традиціям. А обов'язки представника великого роду Тарас Франко сповнював ретельно. Не любив користуватися

¹ Франко Т. Вибране: У 2 т. / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я, 2015. Т. 2. С. 523.

² Там само. С. 441.

привілеями. Був повноцінною творчою особистістю. «Що маю, тим я власній завдячую праці»³, – писав у листі до Івана Калиновича. Понад усе, всупереч обставинам хотів іти власним шляхом і залишатися собою...

Однак про все за порядком.

Під батьківським дахом. Дитинство

У суботу, о пів першої пополудні⁴, 9 березня (25 лютого за старим стилем) 1889 року в подружжя Ольги та Івана Франків народився другий син. Сім'я мешкала тоді у Львові на вул. Зиблікевича. Цього дня українська громадськість відзначала 75-ту річницю з дня народження Тараса Шевченка. Тож хлопчика, що прийшов у світ такого знакового для українців дня, на бажання батька назвали Тарасом.

У листі до Михайла Драгоманова від 20 березня 1889 року Іван Франко писав: «Оце я розбалакався про поезію, а забув про дійсність. У мене родився другий син, Тарас. Жінка після родів дуже ослаблена, але, впрочім, здорова і пробує вже вставати» [т. 49, с. 204]⁵.

На бажання матері охрещено сина у православній Свято-Троїцькій церкві у Львові, що знаходилась на вулиці Францисканській, 3 (нині вул. В. Короленка). Хресним батьком став правознавець та громадський діяч з Наддніпрянщини (на той час студент історико-філософського факультету Київського університету) Богдан Кистяківський. Хресною мамою була Наталія Деґен (сестра громадського діяча Сергія Деґена). Таїнство хрещення і миропомазання відбулося у неділю 15/27 жовтня 1889 року. Цього дня разом з малим Тарасиком хрестився також і його старший братик Андрій⁶. Обряд здійснив о. Емануїл-Ананій Воробкевич (рідний брат поета Сидора Воробкевича).

Тарас Франко ріс енергійним, здоровим, веселим та допитливим хлопцем. У сім'ї його часто звали «Тараском», «Тарасиком» або й «Тарасищем» [т. 49, с. 252]. Дитинство Тараса, як свого часу і його батька, минало на лоні сільської природи. Був частим гостем у Нагуєвичах, Підгірках, Криворівні тощо. Ольга Франко в листі від 25 травня 1890 року з Нагуєвич писала чоловікові: «Тараско

---

³ Там само.

⁴ Іл. ф. 3. № 674. С. 59.

⁵ Тут і далі цитуємо за вид.: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976–1986. У квадратних дужках після цитат зазначаємо відповідний том і сторінку.

⁶ Докладніше про це див.: Тихолоз Н. Згасла свічка Андрія Франка // Франко А. Найдорожчий помічник: творчий доробок / Передм., упоряд. і коментарі Н. Тихолоз. Львів: [Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка], 2017. С. 7–50.

такої славний, любив очень быть на дворе»⁷. І справді, як і батько та всі Франчата, любив бігати по пастівнику, гуляти лісом, пізнавати незнане. Жвавий та спритний, часто завдавав клопоту та хвилювань батькам: то в яму упаде, то пес чи бджола його вкусить. Так, у листі від 23 липня 1891 року його мати з Колодяжного повідомляла, що «от Тараско уже три раза падав у ями. Остатній раз навіть дуже міцно, бо підбив собі плече і око, але тепер уже і сліду нема»⁸. Іван Франко в листі до дружини близько 10 серпня 1891 року допитувався: «<...> чому Тараско так часто в яму паде <...>?» [т. 49, с. 287]. Дитинство минало у рухливому й гамірному колі знаттєлюбних Франчат. У листі від 20 жовтня 1892 року до Івана Франка дружина Ольга сповістила: «На Тараска зробило враженне оповіданне за Байду (взяте з пісні). Все питає, як віра виглядає, за котру повісили Байду»⁹.

Тарас, з-поміж усіх Франкових дітей, очевидно, був найуспішніший у навчанні. З раннього віку виявляв лінгвістичні здібності. «Наш Тарасишко надзвичайно спосібний, усі літери починає знати, усі німецькі слова, що Андруся не знає, він говорить найборше, – з материнською гордістю відзначала Ольга Федорівна у лютому 1893 року в листі до Івана Франка. – Гимнаст теж хороший. Жалко тільки, що ты тепер не можеш мати впливу на его умисловий розвій»¹⁰. «Тарасьо стає дуже цікавий, усім розповідає, хто він такий, як ся називає, як по-німецьки Тато», – повідомляла вона чоловікові в листі від 9 травня 1893 року, а 24 травня 1893 року розповідала, що «Тараско перелазить через плоти до сусідніх панночок. Его найбільше люблять і все питають у нього, як і що по-німецьки»¹¹.

Школа і гімназія

1894 року Тарас Франко разом зі старшим братом Андрієм пішов до першого класу народної школи Марії Магдалини у Львові.

«За ту школу батько мав невелику суперечку з мамою Ольгою, – писав він у спогадах. – Батько настоював на тому, щоб діти ходили до української школи, мати ж воліла, щоб училися в найближчій, хоч вона була й не українською. Переважила думка матері, і перший рік я з братом Андрієм ходив до польської школи, сидів з ним на одній лавці»¹².

---

⁷ Чернишенко Л. Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Каменярь, 2001. Вип. 2. С. 177.

⁸ Там само. С. 191.

⁹ Чернишенко Л. Листи О. Хоружинської до І. Франка (1892–1914 рр.) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Каменярь, 2003. Вип. 3. С. 178.

¹⁰ Там само. С. 190.

¹¹ Там само. С. 193, 194.

¹² Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 1. С. 723.

Упродовж 1899–1907 років навчався у Цісарсько-королівській академічній гімназії у Львові з українською мовою викладання, яку закінчив з відзнакою, зокрема в атестаті значилося: з «особливим замилюванням до латини і греки»¹³.

Час, коли Тарас і Андрій закінчували гімназію, був для їхнього турботливого батька особливо скрутним та важким. Про це свідчить розпачливий лист Івана Франка до Михайла Грушевського від 27 жовтня 1906 року, в якому він просив поради щодо продажу будинку та власної бібліотеки: «<...> Ліквідуючи інтерес з домом, я мушу рівночасно зліквідувати свою бібліотеку. <...> з огляду, що сей фонд я вважаю самотнім своїм засобом для того, аби своїх хлопців довести хоч до університету, я згодився б, щоб мені за бібліотеку виплачувано по 100 гульд[енів] місячно, доки стане умовленої суми» [т. 50, с. 298–299].

Студентство. Навчання у Львівському та Віденському університетах

У 1907–1912 роках Тарас Франко – студент класичної філології Львівського університету. Оскільки гімназію він закінчив з відзнакою, то був звільнений від оплати за навчання¹⁴. У львівському університеті Тарас Франко слухав лекції у відомих фахівців свого часу: з класичної філології – професорів Броніслава Крушкевича («Про шанування богів у Римі», «Топографія римська», «Приватне життя римлян», «Римська епітафіка»), Станіслава Вітковського («Грецька і римська метрика», «“Анабазис” Ксенофонта», «Історія грецької мови», «Іонійський діалект», «“Симпозіон” Платона», «Устрій грецької держави», «грецька література періоду царства»), Тадея Сінка («Еліністична поезія», «“Вакханки” Евріпіда», «Лукія і його часи», «Твори Гесіода»); з української філології професорів Кирила Студинського («Грамматика церковно-слов'янської мови») та Олександра Колеси («Історія руської літератури XIX ст.» «Практикум з руської філології», «З генези поетичної творчості Шевченка»). Окрім цього відвідував разом з братом Андрієм курси психології і логіки у проф. Казимира Твардовського, педагогіки у доцента Болеслава Маньковського, філософії у проф. Мстислава Вартенберга, історії Східної Галичини і України у проф. Михайла Грушевського і Степана Тамашівського, антропогеографії у проф. Степана Рудницького та ін.

17 лютого 1909 року Тарас Франко листовно звернувся до міністерства віросповідань і просвіти Австро-Угорщини з проханням надати йому стипендію у розмірі 600 корон для «виїзду на заграничний університет»¹⁵. Отримавши позитивну відповідь, він у 1909/1910 навчальному році став слухачем філософського

¹³ Там само. Т. 2. С. 404.

¹⁴ ДАЛО. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 618. Арк. 56.

¹⁵ ДАЛО. Ф. 26. Оп. 7. Спр. 618. Арк. 3.

факультету Віденського університету. У Відні замешкав за адресою: Tigergasse/VIII, №14. У листі до матері від 18 жовтня 1909 року з Відня Тарас Франко розповідав, що в університеті записався на «латину, греку, славістику, гігієну, психологію і гімнастику»¹⁶. Окрім цього відвідував семінарські заняття у проф. Костянтина Йосифа Їречка з історії Східної Європи: на колоквіум з цього предмета підготував роботу «Хроніки Нестора» (за неї отримав оцінку «дуже добре»). Виступав з доповідями в українському академічному (студентському) товаристві «Січ», відвідував бібліотеки, музеї.

Загалом Тарас Франко був неймовірно активним під час свого навчання у Львівському та Віденському університетах, так що в окремі семестри відвідував близько 40 академічних годин на тиждень¹⁷. Його успіхи, засвідчені відповідними свідоцтвами про участь у семінарах та колоквіумах, значаться як «добрі», «дуже добрі», «відзначаючі» і навіть «хвалебні». Він був неодноразово нагороджений за свої досягнення у навчанні грошовими преміями: 11 липня 1909 року Тарас отримав 50 корон, 7 червня 1911 року – 60 корон. А 6 травня 1911 року міністерство віросповідань і просвіти Австро-Угорщини надало йому знову стипендію у розмірі 600 корон¹⁸.

До творчої співпраці з батьком Тарас Франко долучився ще студентом. Він допомагав письменникові у літературній та фольклористичній діяльності. Так, у передмові до другого тому «Галицько-руських народних приповідок» (Львів, 1908) Іван Франко зазначив, що «приповідки з Підгірок Калуського пов. списали Андрій і Тарас Франки» [т. 38, с. 318].

Студентські роки Тараса Франка не були безжурними. Цього часу загострилася хвороба Івана Франка, який перебував на лікуванні в курортному містечку Ліпіку (Хорватія). Тож у квітні 1908 року саме Тарас забрав батька з лікарні додому. Тоді-таки він змушений був на бажання поета спалити майже всі рукописи, над якими працював Іван Франко у Ліпіку¹⁹.

У складні моменти життя родини Франків саме на Тараса лягла тяжка ноша найрізноманітніших сімейних клопотів. «Тарас був невідлучним товаришем і охоронцем брата Андрія, чулим і добрим сином для нашої нещасної мами», – згадувала сестра Анна²⁰. Саме він уже по смерті батька закінчив сплачувати позику, яку той узяв на будівництво вілли по вул. Понінського, 4.

---

¹⁶ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 408.

¹⁷ Корнійчук В. До проблеми «Іван Франко і Львівський університет» // Українська філологія: досягнення, перспективи: До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. Львів, 1995. С. 197.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997. С. 387.

²⁰ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина: Спомини. Торонто: Ліга визволення України, 1956. С. 92.

Незважаючи на важку психологічну атмосферу в родині, Тарас-студент не лише відмінно навчався, а й невтомно шукав себе. Обдарований і здібний, він наполегливо студіював античну культуру й літературу, активно займався перекладами (з Софокла, Арістофана, Теренція, Анакреонта, Горація, Проперція, Овідія, Вергілія, Гайне, Ленау, Гете, Беранже, Петефі, Федра, Езопа, Шекспіра та ін.), мріяв про видання власних творів. А їх у молодого літератора-початківця уже тоді назбирувалось чимало.

Перші проби пера

Свій перший твір – «Ахил. Драма в 5 діях» – Тарас Франко написав 1906 року ще будучи гімназистом. А вже першокурсником 1907 року дебютував у львівському студентському часописі «На розсвіті» перекладом драми Софокла «Ойдип на Кльонос». 1908 року у львівському журналі «Бжола» (№ 9/10) з'явилась і його перша друкована поезія «Вплив музики». З того часу збереглася також і невелика рукописна збірочка Тараса Франка під назвою «Полин життя», що складалася з десяти віршів: «На прощанню», «Нові ідеї», «Гадки, думки і надії москвофільського попа», «Коли цвите дуб?», «На совганці», «Сила гніву», «Стара правда», «Мала рада», «Два приятелі», «Лихе не загине» (ці тексти датовані другою половиною вересня 1908 року)²¹. Загалом доробок студента другого курсу (sic!) вражає: оригінальні драми (трилогія «Ахил», що складається з віршованих драм «Бризівка й Патрокл», «Гектор», «Пентезілея»; комедії «Гімнастики», «Ощадний батько», віршована трагедія «Ганнібал»), віршовані переклади драм Софокла («Антигона», «Аяс», «Філоктет», «Трахіянки», «Ойдип на Кольонос», «Король Ойдип», «Електра»), Евріпіда («Медея», «Бакханки», «Гіпполіт»), Арістофана («Птахи», «Хмари», «Жаби», «Ахаркійці»), Теренція («Формійо», «Євнух»), Плавта («Жовнір Хвалько»), переклади поезій Анакреонта, Горація, Проперція, Овідія, Вергілія, Генріха Гайне, Ніколауса Ленау, Йоганна-Вольфганга Гете, Джузеппе-Джоакіно Беллі, П'єра-Жана Беранже, Шандора Петефі, байок Федра та Езопа тощо. Протягом 1908 року він закінчив переклади драми Шекспіра «Венецький купець» та другої частини «Фауста» Гете. Навіть із самого цього переліку видно, що в літературу входив митець «неокласичного» типу, вихований у високій школі античної традиції та сформований на найкращих зразках західноєвропейської літератури.

²¹ ЛМІФ. Оп. 1430. Свого часу цю збірку Р. Горак кваліфікував як збірку Андрія Франка. Проте насправді автором її є Тарас Франко. Про проблему авторства докладніше див.: Тихолоз Н. Згасла свічка Андрія Франка. С. 33–34.

Віденський період: переклади й наукові студії

Навчання у Віденському університеті (1909–1910 н. р.) дало можливість Тарасові Франку поглибити і вдосконалити знання греки і латини. У листах до родини він часто ділився творчими задумами і планами. Так, у листі до матері з Відня від 5 грудня 1909 року син сповіщав: «Я написав тут одну довшу комедію (в 5 акт[ах]) з сучасного життя п[ід] з[аголовком] “Фабрик нам треба!” <...>. Тепер роздумую над новою комедією рівно ж із сучасного життя галицької України. Се ще проби, котрі потім треба буде вигладити після вказівок якогось знавця»²². Одержимість літературною працею у Тараса така ж сильна, як і в його батька. Навіть під час канікул він не може залишатись без творчої роботи. У листі від 5 вересня 1910 року до брата Андрія Франка він писав: «Працюю над різними працями укр[аїнськими] і перекладаю Стріндберґа 5 а[ктну] драму “Ключ від неба” [йдеться про драму «Ключ від царства небесного». – Н. Т.] віршом. Запитаю тата, чи не пішла би до “Універс[альної] бібліотеки”. Як ні, попробую її вперти до Вісника»²³.

Прикметно, що перекладацьку та письменницьку діяльність Тарас Франко, як і його батько, зі студентської лави уміло поєднував із науковою роботою. Перебуваючи у Відні, він став активним членом українського академічного (студентського) товариства «Січ», у якому неодноразово виступав із доповідями, брав участь у дискусіях та обговореннях на літературні, суспільні, культурологічні теми. «Я тут мав уже 1 відчит на “Січі”, котрий прийнято з великим задоволенням]. Маю ще й нині відчит про драму на “Січі”», – інформував він Ольгу Франко у грудні 1909 року²⁴. Тут-таки, на засіданнях наукового гуртка віденської «Січі», Тарас Франко апробував свої ранні наукові дослідження.

А першими його ґрунтовними розвідками, очевидно, слід уважати роботи у галузі віршознавства і поетики – «Українське віршування (метрика)» та «Українська поетика», які дають підстави зараховувати його до неокласичної (формально-поетичної) школи у літературознавстві. Про свою працю «Українська поетика», у якій окремі розділи було присвячено теорії та історії поетичної творчості, а також аналізувалася епічна, лірична і драматична поезія, автор оповідав у листі до Антона Крушельницького від 29 грудня 1909 року:

«При писанні тої наукової розвідки придержувався я історично-порівнюючої методи, подав історію поетики в інших народів і у нас і важнішу літературу. Приміри брав я по змозі з найкращих укр[аїнських] поетів: Шевченка, Федьковича, І. Франка, Олеся й ин. <...> “Укр[аїнська] поетика” могла би, мабуть, бути доповненням шкільної короткої поетики, котру береться в V кл[асі] при взорах прози

---

²² Франко Т. Вибране : У 2 т. Т. 2. С. 411.

²³ Там само. С. 420.

²⁴ Там само. С. 411.

і поезії, в котрій молодіж знайшла би евентуально деяке компендіум шкільної науки. Зрештою головна ціль тої поетики, так як кожної іншої, впровадити в лектуру поетичних творів і дати також деякі точки опору критиці. Стилем писав я по змозі легким і приступним, не строго-науковим, так що й людина з середн[ім] образ[анн]ям] могла би ту працю без труду читати, розум[ієть]ся, як би зацікавилася самим предметом»²⁵.

На жаль, ці праці так і не були опубліковані.

Творча невгамовність Тараса Франка щоразу спонукала його до все нових і нових проєктів. На початку 1910 року він розпочав роботу над працею «“Енеїда” Вергілія і її травестії» і з цього приводу знову писав додому, прохаючи брата Андрія надіслати необхідні книжки:

«По кількарарозівім замовлянню [у бібліотеці. – Н. Т.] ледво вдалося мені дістати Heinze “Virgils ep[is]che] Technik”. Тепер може піде праця скорше, але без словаря зле. Не знаю, чи міг би ти мені прислати словар лат[инської]-нім[ецький]»²⁶.

Батько і син. Шляхи формування і пошуки себе

Загалом, у період загострення батькової недуги 1908–1910 роки Тарас-студент розгорнув таку творчу діяльність, немов хотів перейняти естафету від хворого тата, немов прагнув «підмінити» його у літературі. Наведений вище перелік його ранніх проб пера – художньо-оригінальних, перекладацьких та наукових – яскраве й промовисте свідчення цього. Направду, це – гідний поваги доробок сина великого Франка. Своїм юнацьким запалом та натхненням до праці, бажанням друкуватися він нагадував молодого Івана Франка, що у далеких 1870-х приїхав підкорювати галицьку столицю.

Причому у гарячому прагненні публікуватись Тарас Франко не послугувався протекцією відомого батька. Син ішов власним шляхом. Сам листувався з упорядниками антологій та збірників, вів перемовини з видавцями та редакторами журналів і видавництва. Зокрема, у листі до редактора «Літературно-наукового вісника» Михайла Грушевського від 23 листопада 1908 року Тарас Франко писав:

«<...> одержав я назад з Києва свого “Ганнібала” [віршована трагедія. – Н. Т.] і не знаю, що і як. Мені ходило о ласкавий осуд сеї п’еси (семої з черги), чи здатна вона до чого, бо працював я над нею цілий рік, використовуючи всякі можливі історичні джерела. Осмілююся, отже, запитати, які у ній головні недомогання і браки, щоби я міг потім після ласкавих вказівок її переробити чи й змінити і покористуватися ними на будуче. Друга справа ся, що на зазив Редакції

²⁵ Там само. С. 412–413.

²⁶ Там само. С. 415.

“Літ[ературно]-наук[ового] вістника” після в я в Київ до контори журналу щонайкращі вірші мадярських ліриків Беллого і Беренжера у моїх перекладах, але досі не знаю чи дійшли вони до хвальної редакції, а як дійшли, то чи і коли будуть поміщені у “Вістнику”. Маю у себе готовий переклад Шекспірового “Венецького купця”; чи не міг би він найти поміщення у “Видавничій спілці” як рівно ж II часть [«Фавста». – Н. Т.] Івана Гетого?»²⁷.

Уперто шукав себе. Багато працював, пробуючи себе у різних жанрах, здобуваючи власний досвід філолога-класика. Тому несправедливими, «нічим не оправданими, ідіотичними»²⁸ видаються закиди сучасників, як-от Лонгіна Цегельського, у тому, що вартісні речі у перекладацькому доробку Т. Франка писані рукою його батька. Безперечно, не всі тексти, що виходили з-під пера молодого літератора, були гідними друку, багато з них були студентськими вправами, в дечому ще недовершеними і недосконалыми. Але саме ці вправи засвідчують наполегливість і настійливе бажання творчого розвитку. Оце сократівське «пізнай самого себе» з молодечих літ стало визначальним у долі Тараса Франка.

А іноді й справді виходило так, що син підміняв батька у літературі. Так, у кінці грудня 1907 року – на початку 1908 року вісімнадцятилітній юнак у листі до Олекси Коваленка надіслав для публікації у збірнику «Терновий вінок» свої поетичні переклади та переспіви з Беранже «Смерть Короля Хрістофа», Фрідріха Вернера ван Остерена «Урядники»; Роберта Райліка «Когут»; з Анакреонта «Старість»; з Шандора Петефі «Бетяр», «Моя жінка»; з Джузеппе Беллі «Пій VIII», «Сповідальниця», «Що є піп?», «Жалоба вдовиць». Щоправда, жодного з цих перекладів Олекса Коваленко у своєму альманасі не надрукував. Можливо, вони не надто відповідали характеру видання, а можливо й те, що переклади були надіслані пізніше зазначеного в запрошенні терміну подачі матеріалів, тобто після 31 грудня 1907 року. Безумовно, на рішення упорядника могли вплинути і суб'єктивні фактори, як-от надто юний вік перекладача або й певна упередженість до сина відомого генія²⁹.

Очевидно, під час хвороби батька саме Тарас Франко дав дозвіл на публікацію оповідання «Вугляр» у журналі «Будучність». З цього приводу виникло непорозуміння Івана Франка з редактором журналу Миколою Венгжином. Одразу після виходу твору Іван Франко опублікував відкритого листа до Миколи Венгжина, у якому висловлював незадоволення тим, що оповідання опубліковано без його згоди. На обурений лист письменника редактор «Будучності» відповів:

---

²⁷ Там само. С. 404.

²⁸ Там само. С. 440.

²⁹ Докладніше про взаємини Івана і Тараса Франків з Олексою Коваленком див.: Тихолоз Н. Причинки до історії взаємин Івана і Тараса Франків з Олексою Коваленком // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2009. Т. 257: Праці філологічної секції. С. 623–651.

«Задля хвороби шан[овного] автора уважав я за відповідне удатися з сьою справою до його сина, студ[ента] філосо[фії] тов[ариша] Тараса Франка, а сей відтак звернув лиш мою увагу, щоби в оповіданні змінив я правопись на фонетичну і друкував його в "Будучності"»³⁰.

Тарас Франко часто виконував різноманітні наукові доручення батька. Про це свідчать його листи до Івана Франка без дати (очевидно, літку 1910 року) та від 15, 20 вересня 1910 року, у яких син надсилає для батька нотатки, робить виписки, шукає необхідні для роботи книжки та рукописи³¹. За потреби і можливості був його секретарем. Зокрема, рукою Тараса написано листи Івана Франка до Антона Крушельницького від 21 грудня 1909 року, від 1 січня та 6 грудня 1910 року. Від 1913 року (після смерті Андрія Франка) Тарас вів каталог бібліотеки письменника.

Перші збірки поезій та перекладів

По закінченні університету Тарас Франко працював викладачем класичної філології в українській гімназії у Станіславі (нині м. Івано-Франківськ) (з 17 квітня по 31 липня 1912 року) та у філії першої Львівської академічної гімназії у Львові (у 1912/1913 та 1913/1914 навчальних роках)³².

1913 року вийшли друком одразу три його збірки оригінальних поезій та переспівів з грецької і римської поезії – «На крилах гумору», «Старе вино в новім місі» та «З чужої левади» – продовження «неокласичного» струменя в його творчості та українському письменстві загалом. Утім, щира повага до авторитету класичної традиції тут поєднувалася з дотепним, незлобивим гумором та легкою іронією.

Поетична книга «На крилах гумору» містила оригінальні жартівливі вірші, в одному з яких під промовистою назвою «Канон українських поетів. (Дактилічні гекзаметри)» поруч з іншими класиками української літератури згадано й Івана Франка. Причому молодий автор визначив роль свого батька в українській культурі хронологічно, відвівши йому четверте місце після Тараса Шевченка, Юрія Федьковича та Маркіяна Шашкевича:

Перший Шевченко Тарас,
співець кріпацького горя.
Другий Федькович Осип,
бандурист буковинської Руси,
Третій Шашкевич засів на Парнасі

³⁰ Будучність. 1909. № 3. С. 48.

³¹ Див.: ІЛ. Ф. 3. № 1636. С. 107–118.

³² ЦДАЛ. Ф. 640. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 92; МФІФ. № 195 зв.

єдиний священик.
Гідно з ним поруч Франко
йде учений, поет і письменник...³³.

Дві наступні книжки демонструють велике замилювання автора античною літературою. Збірка «Старе вино в новім місі» складається з переспівів із Катулла, Горація та Марціала. А книгу переспівів «З чужої левади» супроводить передмова, в якій, як і в багатьох авторських передмовах до збірок Франка-батька, пояснено зміст і характер видання, з'ясовано принципи поетичного перекладу, названо першоджерела та вказано на зміни, що їх привніс автор, порівняно з передтекстами. Ця збірка, як зазначено в передмові, є «доповненням віршів, поміщених у збірці “Старе вино в новім місі”»; у ній зібрано переспіви з Катулла, Горація, Марціала та Ж. дю Белле. «З багатого зільника вибираю цвіти свіжі, запашні, скроплені росою лагідного гумору, – писав Тарас Франко. – Вид їх серце звеселяє, будить радість життєву, чорний смуток проганяє, в духа силу лле нову», а звернення до античної спадщини пояснював бажанням збагатити «нашу ліричну поезію цілим рядом нових мотивів»³⁴.

Збірки написано в найкращих традиціях Франка-старшого. На це вказує не тільки передмова у збірці «З чужої левади», а й заголовки, як-от «Старе вино в новім місі» (біблійна приказка, що її часто любив повторювати Іван Франко), оперування близькою до франківської метафорикою, як-от «чужа левада» – трансформація культурних здобутків інших народів для уведення їх в український літературний дискурс, актуалізація й засвоєння «старого народного добра» [т. 20, с. 74], накладання на «чужий позичений малюнок» нових оригінальних барв. У передмові до збірки «Поєми» (Львів, 1899) Іван Франко писав:

«...» передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями» [т. 5, с. 7].

Відтак всежиттєва культуротворча діяльність батька стала світлим дороговказом для сина.

Проте, відштовхуючись від батьківського досвіду, Тарас Франко усе ж шукав власного літературного шляху. Жанр творів, що входили до збірок «На крилах гумору», «Старе вино в новім місі» та «З чужої левади», у підзаголовку визначено як «веселі вірші». І справді, ці збірки містили легкі, гумористичні та життєствердні поезії, сповнені добродушного сміху. Від них віяло юнацьким оптимізмом та молодечею наївністю, щирістю і відкритістю до світу. Щоправда,

---

³³ Франко Т. На крилах гумору. Львів, 1913. С. 61.

³⁴ Т[арас] Ф[ранко] Передмова // Франко Т. З чужої левади. Львів, 1913. С. 3.

в ідейно-художньому та версифікаційному плані вірші літератора-початківця були не завжди вправними. «Мимо досить зручних часом сюжетів, вийшло нездарно, наївно, без краплини гумору і сміху»³⁵, – аж занадто гостро оцінював їх критик Іван Лизанівський у рецензії на збірку Т. Франка «На крилах гумору».

Невідомо, як оцінив письменник ранні проби пера свого сина. Можливо, як і І. Лизанівський (який, до речі, у 1910–1912 роках був особистим секретарем І. Франка), вважав їх «гумористичною саламахою»³⁶. Хоч би як там було, але Іван Франко волів не тиснути на сина своїм батьківським авторитетом і особистою професійною компетенцією. Хотів, аби він сам торував собі шлях. Та й для Тараса Франка надважливо було стати собою і вийти з батьківської тіні. Бо ж він, хоча й успадкував від батька письменницький хист, проте мав свою візію літератури та її розвитку. Та й, як згадувала сестра Анна Франко-Ключко, «з татом нераз спорив, бо всі свої погляди й переконання опирав на студіях латинської та грецької культури й літератури, що їх уважав за ідеальні й гідні наслідування не тільки в старовинних, але й у наймодерніших часах»³⁷.

Класичний філолог за фахом і покликанням, Тарас Франко був безмежно закоханий в античність³⁸. І це своє замилювання літературою і культурою стародавнього світу проніс крізь усе життя. Тому, незважаючи на негативну рецензію І. Лизанівського, він продовжив працювати. У цей час він підготував до друку збірку переспівів «Збиточний Амор» (опублікована 1918 року) та переклад комедії Арістофана «Хмари» (вийшла 1918 року). Тоді-таки розпочав і роботу над монографіями «Нарис історії грецької літератури» та «Нарис історії римської літератури». Але Перша світова війна обірвала творчі плани... 1921 року друком у Львові вийшла лише книга «Нарис історії римської літератури» – перша наукова історія римської літератури, написана по-українськи³⁹.

³⁵ Лизанівський І. Тарас Франко. На крилах гумору. [Рец.] // ЛНВ. 1913. Т. LXIII. Кн. 7–8. С. 252.

³⁶ Там само. С. 253.

³⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. С. 92.

³⁸ Прикметно, що саме з легкої руки другого сина Іван Франко захопився перекладом «Симпозіону (Бенкету)» Платона (Львів, 1912), який став першим українським перекладом творів Платона. Письменник у передмові до цього видання зазначив, що його син Тарас для вправи у перекладанні 1909 р. переклав з грецької мови «Бенкет» Платона. Згодом Іван Франко вирішив доопрацювати й опублікувати цей діалог Платона і спочатку разом з Тарасом, а потім зі старшим сином Андрієм повністю звірив переклад Тараса Франка з грецьким оригіналом (Platos ausgewählte Dialoge, erklärt von C. Schmelzer. Symposion. Berlin, 1882) та з німецьким перекладом (Platons Gastmahl oder Gespräch über die Liebe. Uebersetzt von Fr. Schleiermacher. Mit Vorwort, berichtiger Uebertragung und Erläuterungen herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer. Leipzig: Reclams Universal Bibliothek). Згодом у статті «Іван Франко і античність» Тарас Франко назвав цей переклад батька «зразковим» (Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 1. С. 610.).

³⁹ Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт, 2006. С. 50.

Національне значення руханки і спорту

Поруч із класичною філологією Тарас Франко був безмежно залюблений у спорт. Руханка (себто гімнастика; ширше кажучи – фізкультура загалом) була для нього всежиттєвим хобі, улюбленою справою, а у складні моменти – навіть професією. У кінці XIX – на початку XX ст. пластовий та спортивний рух набував дедалі більшого поширення. Він був тоді «у тренді». Виконувати руханкові вправи під керівництвом основоположника української національної фізичної культури проф. Івана Боберського було модно. Уся активна гімназійно-студентська молодь завзято займалася різними «спортами». Це був корисний і веселий спосіб проведення дозвілля, добра можливість для розвитку фізичних і духовних якостей, вияву лідерських та організаторських здібностей молоді. У магічному полоні руханки ще з гімназійної лави опинився й Тарас Франко, зрештою, як і його брати Андрій, Петро та сестра Анна. Тож 28–29 грудня 1910 р. Тарас склав державний іспит з фізкультури, який давав можливість викладати руханку в школах і гімназіях Галичини. Сучасники свідчили, що Тарас Франко був «визначним спортсменом і, як член спортивної секції “Сокола-Батька”, у вечірні години керував руханковими вправами в залі товариства “Дністер”»⁴⁰.

Тарас Франко любив грати у теніс і футбол (був одним із піонерів цих видів спорту в Галичині!). Неодноразово не лише брав участь у змаганнях, а й перемагав. 24 вересня 1912 року він разом зі своїм молодшим братом Петром брав участь у перших ситківкових (тенісних) змаганнях, що їх організувало товариство «Сокіл-Батько» у Львові. А 29 червня 1914 року під час других Запорізьких ігрищ у Львові Тарас і Петро Франки здобули друге місце у парних змаганнях з тенісу⁴¹. Був діяльним членом українських спортивних товариств «Сокіл-Батько», «Україна», «Український спортивний союз» та ін.

Згодом юнацьке захоплення фізкультурою переросло у глибоке фахове зацікавлення. Так що у 1920-х вийшли у світ дві його книжки: «Історія й теорія руханки» (Коломия–Львів, 1923) та «Розвиток руханки серед українців» (Львів, 1925). Окрім цього, Тарас Франко – автор численних статей з питань тіловиховання і спорту в тогочасних часописах «Ілюстрована Україна», «Вісти з Запорожжя», «Діло», «Свобода», «Громадський вістник», «Новий час»,

---

⁴⁰ Чубатий Р. Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997. С. 532.

⁴¹ Докладніше див.: Сова А., Тимчак Я. Сини Івана Франка, або перші українські фахівці з руханки та змагу. URL: <http://photo-lviv.in.ua/syny-ivana-franka-abo-pershi-ukrajinski-fahivtsi-z-ruhanky-ta-zmahu/>

«Життя і знання», «Сокільські вісти», «Спортові вісти», «Руханка і спорт», «Рідна школа», «Світ», «Змаг» та ін.⁴²

Усі ці праці, які заслуговують сьогодні видання окремою книгою та потребують фахового аналізу дослідників історії спорту в Україні, засвідчують, що Тарас Франко на початку ХХ століття був одним із фундаторів українського національного фізичного виховання. Його монографія «Історія й теорія руханки» – одна з перших теоретико-методичних та історичних розвідок, що запроваджувала українську спортивну термінологію та обґрунтовувала націо- та державотворчу місію фізичного виховання. Причому руханку Тарас Франко розумів не лише як сукупність фізичних вправ соматичного характеру, а значно ширше. Для нього фізкультура і спорт – це вагомі засоби, що рятують народи від «національної смерті», тобто шляхи до національного відродження українців.

«Наше громадянство досі ще недооцінює значення руханки, – писав Тарас Франко. – А крайній час уже зрозуміти, що раціональна гімнастика є могутнім засобом для піддвиження нації з упадку, для улегшення їй боротьби за існування.

⁴² Ось лише невеликий перелік статей Тараса Франка на спортивну тематику періоду 10-30-х років ХХ століття: «Здвигові вправи» (Діло. 1911. Чис. 202. Від 12. IX. С. 4.), «Стріча між «УСК І» а «Сяноювоу Чайкою І»...» (Діло. 1911. Чис. 224. Від 10. X. С. 7), «З нашого спорту» (Ілюстрована Україна. 1913. Чис. 7. Від 12.IV. С. 13–14), «Руханка у Греків» (Вісти з Запорожа. 1913. Чис. 86–88), «Значення руханки і рухових забав» (Вісти з Запорожа. 1914. Чис. 89–90), «Руханкова справа на Вел[икій] Україні» (Діло. 1922. Чис. 30. Від 8. X.; Свобода. 1922. Чис. 251. Від 28. X.), «З життя сокільських товариств» (Громадський вістник. 1923. Чис. 40. Від 22. II.), «Париська Олімпіяда» (Громадський вістник. 1923. Чис. 46. Від 1. III.), «Олімпіяда» (Новий час. 1924. Чис. 31.), «Товариство прихильників українського спорту» (у співавторстві з Заячківським М.; Діло. 1924. Чис. 131. Від 15.VI. С. 4.), «Де сила, там воля. V. Запоріжські ігрища» (Календар-Альманах Червоної Калини на 1925 рік. Львів-Київ, 1924. С. 138–141), «Міжнародня Олімпіяда й Українці» (Діло. 1925. Чис. 90. Від 24. IV.), «Українська ситківка» (Руханка і спорт. 1926. Чис. 9.), «Український спорт» (Свобода. 1925. Чис. 100. Від 1. V.), «Український Спортовий Союз» (Свобода. 1925. Чис. 107. Від 9. V.), «Сокіл-Батько» (Свобода. 1925. Чис. 109. Від 12. V.), «Українське Товариство прихильників спорту у Львові» (Діло. 1926. Чис. 36. Від 18. II.), «Злет у Празі й українці» (Новий час. 1926. Чис. 51. Від 25. VII.), «Олімпійський фонд» (Діло. 1926. Чис. 52.), «Українська ситківка» (Новий час. 1926. Чис. 59. Від 26. VIII.), «Футбаліст як актор» (Світ. Ілюстрований двотижневик для всіх. 1927. Чис. 12.), «Руханка і спорт на Радянській Україні» (Життя і знання. 1927. Чис. 5), «Про спорт» (Сокільські вісти. 1928. Чис. 1), «Спорт на селі» (Сокільські вісти. 1928. Чис. 3), «Недостачі і парадокси легкої атлетики» (Спортові вісти. 1931. Чис. 12–13), «Націон[альний] момент у фізичному вихованні» (Рідна школа. 1932. Ч. 12. Від 15. VI.), «Футбалевиі тренінг і тактика» (Спортові вісти. 1933. Чис. 5. Від 15. V.; Чис. 6. Від 22. V.; Чис. 7. Від 29. V.; Чис. 8), «Гарпаст» (Спортові вісти. 1933. Чис. 17. Від 16. X.), «Спортові мініятури» (Спортові вісти. 1933. Чис. 18. Від 6. XI.), «Нове в шкільній руханці» (Спортові вісти. 1933. Чис. 18. Від 6. XI.), «Початки українського спорту у Львові (25-ліття СТ «Україна»: 1911–1936. Львів, 1936. С. 30–33), «Середущий помічник чи середущий заложник. Роля тиловиків у системі W.» (Змаг. 1937. Чис. 20.) та ін. Поза тим, 1923 року за участі Тараса Франка виходить у Львові четверте перевидання посібника Івана Боберського «Рухові забави і гри».

Вага гімнастики ні раз не менша від інших форм людської організації: просвіти чи кооперації»⁴³.

Пластове і спортивне виховання покликане розвивати фізичні і моральні якості особистості, робити молодь відважною, сильною, пильною і небайдужою, а відтак корисною громаді і нації. «Пласт розбуджує в молодіжі почуття честі й енергію»⁴⁴. Саме «загроза денационалізації» примусила українців узятися до руханки». Бо ж тільки руханка здатна «відродити широкі маси селянства й виховати нове сильніше покоління»⁴⁵. «Гімнастика може розвиватися тільки на національній основі, ніколи на класовій або партійній»⁴⁶.

І це були не просто гасла. Усі ці ідеї були близькі Тарасові Франку. Він їх сповідував, підтримував і поширював. А фізичну підготовку вважав необхідною умовою військової могутності держави. На його думку (між іншим, вельми актуальну й сьогодні!), «увесь український нарід, коли не хоче згинутися, мусить бути змілітаризований»⁴⁷.

Така національно-патріотична візія розвитку фізкультурно-спортивного руху була, як ніколи, на часі. На початку ХХ століття Україна перебувала в складних умовах бездержавності, багатомільйонний народ, розділений між окупантами, потребував відродження і утвердження на геополітичній карті світу. Тому пластовий, фізкультурний, спортивний рух мав стати і врешті став отим легальним об'єднавчим чинником, який чи не найкраще підтримував і забезпечував відчуття згуртованості, єдності й організованості нації. Тож не випадково основу українських військових формувань початку ХХ століття – Українських Січових Стрільців (усусусів), а згодом і Української Галицької Армії – склали активісти «Пласту» та спортивних парамілітарних товариств «Сокіл», «Січ» і ін. До цих активістів, що боролись за незалежність України, належали і сини Івана Франка – Тарас і Петро. І вони щиро вірили у правильність обраного шляху.

«Це був цвіт народу, його визвольний легіон, надія пригноблених, зав'язок майбутньої української армії, – писав про усусусів Тарас Франко. – УСС виробили й кров'ю в численних боях освятили одноцільний “впоряд”, вишколили багато старшин і підстаршин і десятки тисяч стрільців. Своїми геройськими ділами створили блискучу традицію, джерело духового підйому для грядучих поколінь. Ідеї укр[аїнської] руханки, військовості й державности рознесли УСС широко по всій Україні від Карпат по Кубань і засіяли між народом здорове зерно, що в будучності дасть багаті плоди. Військова організація Січових Стрільців, зложена була

---

⁴³ Франко Т. Історія й теорія руханки. Коломия–Львів: Накладом «Сокола-Батька», 1923. С. 4.

⁴⁴ Там само. С. 71.

⁴⁵ Там само. С. 53.

⁴⁶ Там само. С. 74.

⁴⁷ Там само.

наполовину з галичан і наддніпрянців і була живим символом тіснішого об'єднання двох частин великого народу»⁴⁸.

Наснажений національною ідеєю, яку одним із перших в історії української політичної думки обґрунтував його батько, Тарас Франко (як і його брат Петро) з вірою у відродження української державності увійшов у новий етап свого життя – і zarazом новий етап світової історії. На поріг глобальних історичних катаклізмів та геополітичних змін він ступив у повній готовності – фізичній, духовній та бойовій.

Перша світова війна: в австрійському війську

Із початком Першої світової війни Тарас Франко був мобілізований до австрійської армії. У листі до дружини від 2 серпня 1914 року з Криворівні Іван Франко писав:

«Вчора одержав телеграму від Тараса, аби приїздити, бо він покидає Львів. Та телеграма була о два дні спізнена, бо вже від двох днів задля мобілізації не приймають жодних приватних пасажирів на залізницю. <...> Не знаю, коли Тарас вийде зі Львова...» [т. 50, с. 419–420].

З серпня 1914 року Тарас Франко відбував службу при четвертій кавалерійській дивізії на Львівщині. З 1 жовтня 1914 року до 10 травня 1915 року він значився як кадет запасної (резервної) кадри. У лютому 1915 року потрапив до шпиталю в Угорщині на запалення легень, після чого був визнаний непридатним до польової служби та з липня 1915 року призначений інструктором до роботи з рекрутами в чеському містечку Оломоуці (Ольмюці). Після тритижневих військових навчань в Оломоуці Тарас Франко писав у листі до батька від 11 серпня 1915 року: «Мене ще не підвищили у званні, тому що постійні слабості й хвороби не дають мені змоги зробити щось добре для Батьківщини»⁴⁹. Пройшовши медкомісію і отримавши підтвердження придатності до військово-польової служби, у жовтні 1915 року він відбував службу на Волині, а з листопада 1915 до лютого 1916 року – у місті Шальґотар'яні в Угорщині (за 120 км від Будапешта). Перебуваючи на «Італійському фронті», захворів на тиф. Анна Франко-Ключко свідчила, що її брат тричі перехворів тифом, і «три рази це спасло йому життя, хоч рівночасно позбавило його всяких відзнак і підвищень ранґи»⁵⁰.

Під час суворих років Першої світової війни спілкування сина з батьками відбувалося хіба що листовно. У листі від 24 березня 1915 року до доньки Анни

⁴⁸ Там само. С. 66.

⁴⁹ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 429.

⁵⁰ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. С. 91–92.

Іван Франко сповіщав: «Про Тараса мав я сими днями відомість, що він перед двома тижнями з австрійським військом був у Станіславові з повноваженням від коменди організувати стрільців. Із того можна вирозуміти, що він живий і здоров, не дістався до неволі ані не був обляжений у Перемишлі» [т. 50, с. 424].

Відомо 39 листів Тараса до батька, 31 з них – періоду війни. Листи сина до батька короткі, часто писані нашвидкуруч або зі шпиталів, або з місць дислокації його військової частини. У листах Тарас інформував про себе, запитував про здоров'я батьків, долю брата і сестри, хвилювався за цілість будинку. Напевне, листів було більше, проте не всі батько отримав, не всі доходили й до сина. Найчастіше листи надходили із запізненням. Тож не випадково в листі до Тараса Франка від 15 серпня 1915 року письменник скаржився:

«Дорогий Тарасе! Вчора одержав я твою картку з 12/VIII, бачу з неї, що ти не одержав досі ані мого листа з Петровою допискою, ані жодної з трьох дальших кореспонденток. Значить, писання від мене до тебе не доходять, а в такому разі шкода й писати тим більше, що за кожним разом треба просити когось віднести картку аж на пошту, а я сам досі хворий і ходити поза домом мені тяжка мука. Так і знай, що доки не одержу від тебе відомості, що ти одержав мої письма, то не буду більше нічого відписувати. Твої картки поприходили аж минулого місяця, по дві, по три нараз» [т. 50, с. 430–431].

Вістка з дому була тривожна, у тому-таки листі Іван Франко повідомляв: «<...> наш дім цілий і невшкоджений, раз лише ночували в нім москалі (коло 200) і шкоди не зробили, ревізії жодної не було, тільки злодії покрали дещо убрання. Мама від д[ня] 17 грудня 1914 в Кульпаркові, Гандзя в Києві, Петро при стрільцях у Коломиї... <...> Я хорий від лютого, жию оце вже півроку на дієті, зимою намучився страшенно, вихуд і стратив сили, які не скоро ще відновляться» [т. 50, с. 431].

Стурбований погіршенням здоров'я, самотністю й безпорадністю батька, Тарас просив «о короткий урльо» (лист від 16 серпня 1915 року), але дозволу не дістав. Він зміг провідати важко хворого батька лише наприкінці 1915 року. Тоді-таки Іван Франко через сина передав Федеві Федорцеву статтю [див.: т. 50, с. 343]. Це було останнє побачення Тараса Франка з батьком. Зустріч тяжка і печальна. Син намагався підтримати батька, розвеселити, повернути надію на одужання. Однак «печать смерті на обличчі й повне усвідомлення приреченості не розвіювались протягом цієї досить короткої зустрічі з сином, зустрічі очікуваної і бажаної. Розмову Тарас намагався вести у колись милому серцю батька жартівливому тоні, проте діалогу в тому ж тоні не вийшло»⁵¹.

На похорон Івана Франка син приїхати не зміг: на той час був на італійському фронті. Звістка про смерть батька прийшла до нього з тижневим запізненням.

---

⁵¹ Франко З. У спогадах рідних // Франко З. Увінчаний шанною. Київ: Україна, 1981. С. 59.

З осені 1917 року Тараса Франка посилають на російсько-австрійський фронт, спершу як перекладача, а невдовзі на службу «при бездротному телеграфі»⁵². Загалом за час служби в австрійській армії Тарас Франко пройшов шлях від капрала (1914 р.), кадета (1915 р.), лейтенанта (1916 р.) до оберлейтенанта (1917 р.).

В Українській Галицькій армії

Після розпаду Австро-Угорщини Тарас Франко повернувся до Львова і у жовтні 1918 року був мобілізований до Української Галицької армії (УГА), у лавах якої боровся за незалежність України. Деякий час відповідав за вишкіл вояків у Бібрці⁵³. У ході боїв за Львів з 17 листопада 1918 року у чині поручника командував сотнею стрільців поблизу залізничної станції Персенківка (поблизу Львова)⁵⁴. На початку січня 1919 року отримав звання сотника (капітана) і увійшов до четвертої Золочівської бригади Другого корпусу УГА. У березні-квітні 1919 року під тиском польської армії під командуванням генерала Галлера Золочівська бригада відступила в Кам'янець-Подільську область, де вояки УГА потрапили в оточення більшовицької Червоної армії. Під тиском обставин у лютому 1920 року УГА змушена була реорганізуватися і – стати Червоною УГА.

У цей період Тарас Франко входив до редакції фронтової газети УГА «Стрілець» (виходила з січня до 8 червня 1919 року, головний редактор Василь Пачовський)⁵⁵ та газети «Стрілецька думка» (виходила з 6 травня до листопада 1919 року як офіційний орган корпусу УСС, була виразником національно-патриотичної, державницької ідеології).

Перехід за Збруч та поразку Галицької Армії Тарас переживав болюче. Був свідком комуністичної агітації та вимушеного «перемалювання на червоно» вояків УГА, яким було наказано причепити на шапки червону стрічку і скрізь називати себе «товаришами».

«Хоча всі стрільці були грамотні й добре орієнтувалися в справах, признано їх класово неосвідомленими <...>, – згадував потім Тарас Франко. – Стрільцям заборонено носити синьо-жовті відзнаки, скасовано обов'язковий привіт, заложено

---

⁵² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. С. 92.

⁵³ Див.: Франко В. Споми́ни / Упоряд. З. Франко, Є Паранюк. Львів: ТзОВ «Дизайн-студія "Папуга"», 2015. С. 57–64.

⁵⁴ Кузьма Олекса Листопадові дні 1918 р. Вид. друге. Нью-Йорк, 1960. С. 353.

⁵⁵ Франко Т. Про військову дисципліну або карність // Стрілець. 1919. 18. V. Републіковано також : URL : <https://zbruc.eu/node/90793>

всюди по сотнях комуністичні гуртки <...>. Комісар з револьвером загиджував стрільцям усе українське»⁵⁶.

Заборонено було також співати гімн «Ще не вмерла Україна», так що 9 березня 1920 року на концерті з нагоди дня народження Тараса Шевченка у м. Бершаді українці змушені були виконувати «Інтернаціонал», бо «інше грати було заборонено»⁵⁷.

У часі нетривалого перебування УГА у складі Червоної армії було змінено назви і політичний вектор стрілецької преси, яка перебувала під жорстким пресингом більшовиків. Відтак Тарас Франко і Володимир Баб'як як редактори центральної на той час газети «Червоний стрілець» (виходила з 24 лютого до березня 1920 року) змушені були уміщувати пробільшовицькі матеріали. Однак невдовзі часопис було закрито через «ідеологічні зриви»⁵⁸, а його редакторів звільнено і перенаправлено до м. Балти в Одеській області. У квітні 1920 року ЧК розстріляло Володимира Баб'яка. А Тараса Франка разом з іншими офіцерами інтернували до Печерського табору військовополонених у Києві.

Концтабір Кожухів

Влітку 1920 року Тарас Франко був переведений до табору військовополонених у с. Кожухів (за 3 км від Москви). Через цей концтабір пройшло близько 600 вояків УГА, серед яких були й отаман Сень Ґорук, і генерал Осип Микитка, й інші знані постаті українських національно-визвольних змагань. За свідченням доктора Івана Максимчука, Тараса Франка привезли до «Кожухова» разом з отаманом Осипом Букшованим десь після 10 липня 1920 року⁵⁹. 16 липня 1920 року всіх старшин, які перебували у таборі, відправлено потягом до Архангельська, а звідти, ймовірно, на Соловки, де їхній слід загубився навіки. У «Кожухові» у той час залишилося з галичан лише 4 осіб (серед них був і Тарас Франко), долями яких дуже активно зацікавився професор О. Гарасевич⁶⁰.

---

⁵⁶ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. 1922. № 138. Від 10.VIII. С. 2.

⁵⁷ Бородиевич Е. В чотирикутнику смерті. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. Нью-Йорк: Говерля, 1975. С. 67.

⁵⁸ Докладніше про це див.: Бородиевич Е. В чотирикутнику смерті. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. Нью-Йорк: Говерля, 1975. 86 с.; Футулуйчук В. Українська Галицька армія: Військовопатріотичне виховання та вишкіл (1918 – 1920 рр.). Донецьк: Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000. 152 с.; Вовк Н. С. Інформаційне забезпечення Української Галицької Армії (листопад 1918 – липень 1919 рр.) Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. Львів, 2015.

⁵⁹ Див.: Максимчук І. Кожухів (Спомини). Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1930. С. 73.

⁶⁰ Там само. С. 97.

Відтак 17 серпня 1920 року Тараса Франка було звільнено з концтабору працівниками Галбюро за умови, що він ніколи не братиме участі «в якихось контрреволюційних діях проти радянської влади в Росії, Україні, Галичині й за кордоном»⁶¹. Тарас Франко був одним із останніх в'язнів «Кожухова», які покинули концтабір у серпні 1920 року, й одним із небагатьох, хто вийшов з нього живим. Невдовзі по тому концтабір було розформовано.

Харківський період

Після звільнення з концтабору Тараса Франка скерували на роботу до Харкова, першої столиці радянської України, де він працював канцелярським робітником у Всеукраїнському державному видавництві в бюро пропаганди і транспортування літератури⁶². Взимку і навесні 1921 року він читав курс лекцій з української мови та фізичного виховання у Харківській школі червоних старшин⁶³. А також працював у Харківській педагогічній школі та Харківській трудовій десятикласній школі №20, якій 1926 року було присвоєно ім'я Івана Франка⁶⁴. У серпні 1921 року в Харкові було засновано Літературно-мистецьке товариство ім. Івана Франка, головою новоствореного товариства обрали Тараса Франка⁶⁵. Крім того Тарас Франко у Харкові активно влився в бурхли-

---

⁶¹ Литвин М. Галицькі осередки у радянській Росії (1920 р.): URL : history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6038-2/22.pdf

⁶² ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. 50.

⁶³ Там само. Арк. 6. Див. також: Туба Р. Проблеми фізичного виховання і спорту на сторінках газети «Діло» (1922–1930 рр.) // Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів: [зб. наук. ст.] Львів, 2014. Вип. 4. С. 117.

⁶⁴ Харківській трудовій школі № 20 присвоєно ім'я Івана Франка у 1926 році з нагоди десятих роковин смерті письменника. Тоді-таки, у травні 1926-го, навчальному закладу було виділено 1500 крб на придбання творів Івана Франка і на заснування лабораторії та музею. Невдовзі у школі створили літературний кабінет і відкрили музей Івана Франка. У великій шкільній залі висів портрет письменника, написаний олійними фарбами. За переказами, цей портрет подарував школі Петро Іванович Франко, коли мешкав у Харкові у 1930-х роках. Школа видавала навіть свій окремий журнал під назвою «До світла». Світлина із зображенням робочого кабінету Івана Франка до цього журналу надіслав Тарас Франко, за що йому висловлювалася навіть окрема подяка на сторінках цього видання. У роки Другої світової війни Харківську трудову школу № 20 було зруйновано. Тепер на її місці стоїть школа № 18. Див.: Іван Франко 15/VIII. 1856 – 28/V. 1916. Харківська 20-а Трудова Школа з нагоди надання їй імені Івана Франка в десяти роковини з дня його смерті. Харків: Рух, [1926]. С. 21; Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965. Київ, 1966. С. 358; До світла: журнал Харківської 20-ї трудової школи імені Івана Франка. 1928. № 2 (4). 32 с.

⁶⁵ Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965 / Упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. Київ: Наук. думка, 1966. С. 342.

ве культурно-громадське життя міста. Тут він познайомився з українськими письменниками Василем Алешком, Михайлом Семенком, Елланом Блакитним, Євгеном Плужником, Володимиром Коряком, Олексою Синявським, Христіною Алчевською, Володимиром Сосурою, акторкою Наталією Ужвій та ін., часто бував на їхніх літературно-мистецьких вечорах.

У Харкові син Івана Франка відновив свою творчу діяльність. Тут, як звітував він у листі до видавця Івана Калиновича від 11 листопада 1921 року, «складав одривний календар на 1921 і 1922 р., переклав багато статей з рос[ійської] мови, кілька п'єс, твір один К. Маркса [йдеться про переклад з німецької мови брошури К. Маркса "Про заробітню плату і додаткову вартість". – Н. Т.]. Написав кілька розвідок про Галичину, велику працю "Гімнастика і спорт" [первісна назва праці "Історія й теорія руханки". – Н. Т.] <...>, п'єсу в 3 актах "Гуртом" з роб[ітничого] життя на конкурс, склав кільканадцять гумористичних віршів. Переклав п'єсу Шенгера "Weibsteufel" – "Чортова баба"»⁶⁶.

У травні 1922 року зі Львова до Харкова до Тараса Франка приїхала мати Ольга Франко з невтомним бажанням повернути сина додому. Отримавши дозвіл на виїзд від державного політичного управління (так званого ГПУ), Тарас Франко влітку 1922 року вирушив додому⁶⁷. Усе, що він бачив з вікна поїзда, а також і те, що акумулювалося у його свідомості упродовж побуту в Харкові, він описав у своїх нарисах «З Харкова до Львова», «Чим держаться більшовики?» та «По той бік добра і зла».

Антирадянські погляди

Проживши майже два роки в Харкові, Тарас Франко мав змогу наживо побачити утілення комуністичних ідей на Великій Україні, ближче придивитися методам, якими соціалісти приходили до влади, а також відчутти на собі їх партійну роботу і проповідувану «класову рівність». Він став очевидцем голодомору 1921–1922 рр. в Україні. У мемуарному нарисі «З Харкова до Львова» (1922) Тарас Франко з боєм у серці констатував: «<...> маси голодних селян з різних губерній цілої "федерації" швендяють попід вагони, простягають худорляву руку і м'явкають жалібно. <...> І хоч Україна сама голодує, московське торбарство й досі не перевелось. Що не забрав уряд, викупувають, вимінюють і виманюють, вижебрують і прямо викрадають північні "союзники"»⁶⁸.

---

⁶⁶ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 442.

⁶⁷ ГДА СБУ. Особий архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. 6.

⁶⁸ Франко Т. З Харкова до Львова // Громадський вістник. 1922. № 111. Від 7.VII. С. 2.

А у статті «По той бік добра і зла» (1922) наводив шокуючі факти, що розкривали реальні обставини соціалістичного «господарювання» в Україні. Ось лише декілька промовистих цитат з цієї праці Тараса Франка, які яскраво демонструють хворобливий стан пролетарського суспільства: «Панує засада: молчать, не разсуждать!»; «Уряд кривим оком дивиться на всяку науку, особливо, коли вона йде в розріз із комуністичними доктринами»⁶⁹; «Держава не визнає свободи преси й не терпить конкуренції»; «Більшість газет була російська, в Донбасі всі до одної...»; «В газетах агітують проти церкви, релігії, духовенства...»; літературу оцінюють «бувші купці – “шмайгелеси”, фризієри, шевці й кравці», а «мистецтво виявляється головно афішами в стилю хляпанини»⁷⁰.

Дволикість «советського» режиму Тарас Франко бачив наскрізь: «...висмівають та обплювають визвольні змагання українського народу. Деякі кажуть навіть, що нема ніякого українського народу, ні української культури, а є лише класи й загально пролетарська культура»⁷¹. «Окупантське жало московського хама» поширилось і на мову, політика українізації базувалась на подвійній моралі. «Насильно накинено Україні дивовижну “конституцію”, і в ній стоїть параграф, що на Україні державними мовами признаються українська й московська нарівні. Яким правом, коли московські зайди творять менший відсоток населення, ніж жиди?», – обурювався Тарас Франко⁷². Система доносів і шпіонажу діє скрізь і всюди. А більшовизм насправді яскраво виявляє самодержавне дуроломство імперської Росії:

«Царизм переслідував свідомих українців, арестував, держав по в'язницях, висилав у сибірські “курорти”, а большевики просто розстрілюють. Лад ніби змінився, а система силою безвладности залишилася стара: царська охранка переіменована на Чека, <...> шпionів ще більше, ніж давно було»⁷³.

Нариси «З Харкова до Львова», «Чим держаться большевики?» та «По той бік добра і зла» вражають безкомпромісною правдомовністю і гарячим патріотизмом. Причому у цих текстах Тарас Франко не просто висловив свої спостереження й емоції від побаченого й пережитого на підрадянській Україні, а зумів піднятися до рівня політичних і навіть історіософських узагальнень. Подібно, як і його батько на зламі XIX – XX століть у статтях «Що таке поступ?», «Поза межами можливого» та ін. передбачливо визначив основні «недуги», загрози та небезпеки своєї доби, так само і син у працях «З Харкова до Львова», «Чим держаться большевики» та «По той бік добра

⁶⁹ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вісник. 1922. № 131. Від 2.VIII. С. 1.

⁷⁰ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вісник. 1922. № 132. Від 3.VIII. С. 1.

⁷¹ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вісник. 1922. № 133. Від 4.VIII. С. 2.

⁷² Там само. С. 1.

⁷³ Там само. С. 2.

і зла» у 20-х роках ХХ століття формулював політичні діагнози і прогнози уже власній історичній епосі. І тут погляди Тараса Франка були не вичитані з книжок, а продиктовані власним досвідом. Ці праці Франкового сина – вислід скристалізованого політичного світогляду, який за ідеологічними ознаками близький до інтегрального націоналізму, тобто правої ідеології, яка саме в той час зароджувалася в Україні і була чітко обґрунтована у праці Д. Донцова «Націоналізм» (1926) та ін.

Безперечно, Тараса Франка не можна вважати ані праворадикалом, ані ідеологом інтегрального націоналізму. Але окремі погляди, які можна експлікувати з цих статей, виразно свідчать про те, що він вірив у примат нації як колективної спільноти, а також у те, що свою політичну волю нація повинна реалізувати у формі державності.

«Кожний народ, український теж, має не тільки права, але й обов'язок усіма засобами обороняти свою національну окремішність! – відзначав Тарас Франко. – І має обов'язок нищити кожного, хто стає йому поперек цього шляху. Історія знає багато назв народів, що знайшли на Україні гріб або розплилися в українському морі»⁷⁴.

Нації між собою змагаються за місце під сонцем, а тому кожна нація (і українська також) має боротися, докладаючи всіх зусиль, за те, аби зреалізувати свою історичну місію. І на цьому шляху політичного і державного утвердження надважливе місце відводилося молодому, енергійному, діяльному і національно-свідому поколінню.

«Старе покоління надто м'яке, опортуністичне, до того пересякле російщиною й без ненависти до неї не здатне кермувати державним кораблем. Ті, яким мимо ударів історії й досі не вивітрив з голови федералізм (за всяку ціну!), мусять вимерти й дати місце новим свіжим силам, рухливим як жиди, підприємливим як американці, солідним як німці, твердим як сталь і безпощадним як чекісти. М'яка людина і м'який нарід не варта жити на світі! Закон боротьби за існування найсправедливіший, для всіх однаковий і не знає виїмків»⁷⁵.

Обов'язковим атрибутом нації, на думку Тараса Франка, має бути національна мова; українська культура не може бути російсько- чи двомовною.

Тож у харківський період свого життя Тараса Франко, хоч і був під недремним оком російського окупанта, усе ж залишився собою, не «перемальювався на червоно». Ба більше: він став цілком свідомим речником національної ідеї. І ця його позиція не була «автоматично» успадкована від батька. Це було самотужки вистраждане і виборене у воєнних лихоліттях, перевірене на міцність переконання.

---

⁷⁴ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. 1922. № 134. Від 5.VIII. С. 2.

⁷⁵ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. 1922. № 135. Від 6.VIII. С. 1.

Повернення до рідного дому. Одруження

На початку липня⁷⁶ 1922 року Тарас Франко повернувся до Львова. 12 серпня того-таки року одружився з Катериною Фалькевич (роки життя: 27. XI. 1896 с. Бібрка, Львівської обл. – 01. II. 1962, Київ)⁷⁷, з якою познайомився ще перед війною 1913 року на новорічному вечорі Маланки у містечку Бібрка (36 км від Львова). Катерина Фалькевич, юна 17 літня дівчина, була тоді секретаркою місцевої «Просвіти». Принаймні так розповідав про знайомство своїх батьків син Роланд⁷⁸. Щоправда, донька Зеновія твердила, що Тарас Франко уперше зустрівся з Катериною «в січні 1918 року на офіцерському балу під час постою в м. Бібрка саме перед від'їздом на російський фронт»⁷⁹. Хоч би як там було, але між молодими людьми спалахнуло глибоке почуття, яке пройшло випробування часом. Роки воєнного і повоєнного лихоліття кохана вірно чекала на свого Тараса. Та й він мав більш ніж переконливу мотивацію залишитись живим, пережити концтабір та повернутися додому.

Шлюб Тараса Франка з Катериною з Фалькевичів відбувся у м. Бібрка у церкві Пресвятої Покрови. Обряд вінчання здійснив парох о. Олександр Данилович. Свідками були Юліан Ярошинський з боку молодії та Петро Франко – від молодого (про що зберігся запис у метричній книзі №114 м. Бібрки, яка знаходиться у Перемишлянському райвідділі ДРЦС)⁸⁰.

«Весілля було у Бібрці, в одній із двох кімнат хати Фалькевичів. Час був такий, що про якість пішне весілля говорити не доводилося. Скромність взагалі була

---

⁷⁶ Точної дати повернення Тараса Франка до Львова встановити не вдалося. Однак уже 6 липня 1922 року у львівській газеті «Громадський вісник» з'явилася перша частина публіцистичного нариса Тараса Франка «З Харкова до Львова». А лікар та журналіст Михайло Кос у листі від 10 липня 1922 року до Євгена Чикаленка писав: «Сими днями вернув Тарас Франко з Харкова і описує свою їзду в "Укр. Вістнику". Але там немає згадки якраз про найцікавіше: про 4-х літню роботу его же в Харкові» (Чикаленко Є. Щоденник (1922) / Упоряд., передм. та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. С. 155). Сам Тарас Франко на допиті 24 листопада 1944 року вказував, що повернувся до Львова близько 10 липня (ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. С. 6).

⁷⁷ Катерина Іванівна Франко (Фалькевич) була четвертою донькою у родині бобрецького службовця (цісарсько-королівського кур'єра) Івана Фалькевича та Марії з Іваськових. У сім'ї, окрім неї, було ще четверо доньок: Анна 1892 р. н., Марія 1893 р. н., Юзефа 1894 р. н., Францішка 1899 р. н. (Див.: *Шах Т.* Внуки Івана Франка: бібрський слід. URL : <http://stattitablohy.blogspot.com/2016/12/blog-post.html>).

⁷⁸ Див.: *Франко Р.* Син Івана Франка Тарас // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Апріорі, 2012. Вип. 11. С. 414.

⁷⁹ *Франко З.* Життя і праця Тараса Івановича Франка // *Франко З.* (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів: [ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ], 2003. С. 51.

⁸⁰ *Шах Т.* Бібрський слід Тараса Франка // Воля народу. 2016. №35. Від 25. VIII. С. 3.

притаманна українським забавам того часу, особливо повоєнної розрухи. Згадують, що навіть шлюб Тарас Франко брав у позиченому фракці. На пам'ять про подію молоді, свідки шлюбу та дружки з друзьбами зробили світлину на подвір'ї Фалькевичів (ріг вул. Сокола й 26 листопада, нині Галицька й 22 січня)»⁸¹.

Після одруження молода сім'я замешкала у Львові у родинному будинку Франків на вул. Понінського, 4. У подружжя Тараса і Катерини Франків народилося четверо дітей. Перша донечка померла одразу після появи на світ 1923 року; а далі народилися – Зиновія-Ростислава (роки життя: 31. X. 1925 – 17. XI. 1991), Дарія-Любомира (роки життя: 30. X. 1926 – 24. X. 2015) та Роланд-Олександр (28. III. 1932 р. н.).

Упродовж 1922–1928 років Тарас Франко викладав грецьку і латинську мови у Львівській академічній гімназії. У цей час він написав рецензію на книгу Євгена Грицака «Під червоною владою. І. Шкільна справа на Радянській Україні» (1923), статтю «Новіші напрямки української поезії» (1924), а також розпочав роботу над монографією «Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка».

Студія про «Лиса Микиту»

Розвідку про поему-казку Івана Франка «Лис Микита» він написав 1927 року і тоді-таки виголосив на засіданні Філологічної секції НТШ. Проте, через складний фінансовий стан НТШ, праця побачила світ аж десятиліття по тому, якраз у «двадцяті роковини смерти великозаслуженого довголітнього Голови Секції, найкращого Сина Галицької Землі й одного з найбільших її вчених, незабутнього – Івана Франка»⁸². Своє дослідження Тарас Франко присвятив батькові. Його й справді написано «з великим і зворушливим пієтизмом сина до батька»⁸³. Розвідка відзначається ґрунтовністю підходу, академізмом викладу, літературною ерудицією дослідника, багатоаспектністю порушуваних у ній проблем, сміливістю думки, тонкими і влучними спостереженнями. Це – взірцеве філологічне дослідження, блискучий комплексний, синтетичний монографічний аналіз генези, історії тексту, джерел, композиції, рецепції та стилю славетної поеми-казки, який і на сьогодні залишається найповнішою і, без перебільшення, найкращою науковою працею про поему-казку Івана Франка «Лис Микита». Ця розвідка – гідний дарунок сина у вінок шани і пам'яті своєму великому батькові.

Дослідження про поему-казку «Лис Микита» Тарас Франко планував захищати як дисертацію, проте польський славіст, професор Львівського університету

---

⁸¹ Там само.

⁸² Від редакції // Франко Т. Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка. Львів, 1937. С. 6.

⁸³ Там само.

Тадеуш Лер-Сплавінський не допустив його до захисту. Синові Івана Франка, як колись і його батькові, не знайшлося місця у польськомовному науковому середовищі. В умовах колоніальної політики осадництва, соціальної і національної нерівності українців з поляками, активних асиміляційних процесів в освіті в час польської окупації Галичини у 20–30-х роках ХХ століття українська інтелігенція змушена була шукати власних шляхів збереження своєї ідентичності та місць працевлаштування.

«В наймах у сусідів»: учителювання у Ряшеві

Тож протягом наступних десяти років задля кусника хліба Тарас Франко працював у «наймах у сусідів» (як колись і його батько у польській газеті «Kurjer Lwowski»): у 1928–1939 роках він викладав фізкультуру у І Державній гімназії імені о. Станіслава Конарського у м. Ряшеві (Жешув, Польща) і одночасно був опікуном гімназійного спортивного клубу. Окрім цього у 1928/1929 та 1937/1938 навчальних роках працював також позаштатним учителем фізичного виховання та української (руської) мови у гімназії Станіслава Собінського у Ряшеві. Був одним із тих педагогів-фізкультурників, які запроваджували найновіші на той час методи викладання шкільної гімнастики. Виступав як організатор хокейних матчів (1934 – 1935 роках проводив запис до секції хокею «Резовія») та міжшкільних змагань із настільного тенісу, проводив тренування з футболу, волейболу, великого тенісу та ін.

Велике педагогічне навантаження не залишало майже жодного часу на творчу роботу. «Я маю 30 год[ин] тижнево, потім спортові заняття, так що ні науково, ні літературно працювати не годен», – скаржився Тарас Франко у листі до Ярослава Гординського від 14 жовтня 1931 р.⁸⁴ До того ж що два тижні він приїжджав до Львова, де мешкала його стара мати та дружина з дітьми. Адже і родина, і батьківська хата потребували чоловічих рук та підтримки: полагодити дах чи паркан, відремонтувати драбину, прорідити сад або ж вирішити справу з новим квартирантом тощо. Усі ці клопоти лягали на плечі старшого в сім'ї – Тараса Франка. Недаремно Ольга Франко у листі від 29 березня 1930 р. писала до сина: «Ти знаєш дуже добре, як твоє життя є важне для мене»⁸⁵. І він знав це. Знав, що після смерті брата Андрія та батька саме він мусить бути опорою для матері та всієї родини.

Проте, незважаючи на турботи про добробут сім'ї (яку він невдовзі перевіз до Ряшева) та неможливість працювати літературно, Тарас Франко

⁸⁴ ЦДІАЛ. Ф. 384. Оп. № 1. Спр. № 53. Арк. 9.

⁸⁵ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 448.

у польськокомовному середовищі не байдикував. «У Ряшеві одну кімнату своєї квартири відводить для читальні української громади. У ній регулярно проводяться літературні вечори, зокрема в дні Шевченка і Франка, готуються і ставляться українські п'єси і водевілі, працює читальний куток»⁸⁶, який він щоразу поповнює новими українськими виданнями. Окрім цього він відвідував с. Бонарівку, що на Засянні (Ряшівщина), у котрому мешкали етнічні українці і яке було осередком українського націоналістичного руху. Тут у домі місцевого священика Івана Ключаса збиралася українська інтелігенція, серед якої частим гостем був і син Франка⁸⁷.

Малярські спроби

У ряшівський період свого життя Тарас Франко захопився також і малюванням. Зеновія Франко свідчила, що її батько «залюбки займався і живописанням, звичайно, як любитель, малюючи акварелі, а згодом масляні картини в стилі примітивізованого натуралізму й імпресіонізму»⁸⁸. До сьогодні збереглися його акварелі на спортивну тематику («Гуцул на лещетах», 1934; «Забава з м'ячем», «Еквілібрист», «Бокс», «На ковзанці», «Тенісистка», 1935; «Темпо», 1937), жіночі портрети («Тенісистка», 1935; «Арабка», «Французка», «Вамп», «Серйозна» 1936; «Марта Егерт», 1937), натюрморти («Гарбуз на городі Михася Франка», 1935), жартівливі жанрові сцени («Жартівник», 1935), історичні рефлексії («Стежка в горах на австрійському фронті», 1934), ілюстрації до творів Івана Франка «Без праці» («Іван відмикає чмеля», 1937) та Степана Чарнецького («Вставали тіни сині, а кріс несли в руках», 1935), пейзажі із видами села Бонарівки (церква, млин, читальня, будинок Волошинів, 1934) та ін⁸⁹. З мистецтвознавчого погляду ці малюнки не є технічно досконалими. Тарас Франко виступає тут швидше як художник-аматор. Його малярські роботи є такою собі формою авторефлексії, спробою зафіксувати і затримати у пам'яті події сучасного чи недавнього минулого, передати власні настрої чи спостереження.

---

⁸⁶ Франко З. Життя і праця Тараса Івановича Франка. С. 51.

⁸⁷ У родинному архіві Ключасів збереглася світлина, на якій поруч з отцем Іваном Ключасом стоять Тарас і Катерина Франки з дітьми. Див.: Пащак Я. Родинний край, село родиме. Документальний нарис. Київ: Веселка, 2001. С. 85.

⁸⁸ Франко З. Життя і праця Тараса Івановича Франка. С. 53.

⁸⁹ Малярські роботи Тараса Франка зберігаються у фондах Квартири-музею родини Івана Франка у Києві, у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка, у Музеї-оселі родини Івана Франка у Калуші, а також у приватних збірках.

Друга світова війна. Станіславівський період

Осінь 1939 року принесла зміни у життєписи багатьох українців. З початком Другої світової війни, до якої 17 вересня включився і СРСР, Польщу було поділено між Сталіним і Гітлером. Відтак розпочалася і радянська окупація Західної України, на зміну якій з липня 1941 року і аж до літа 1944 прийшла окупація німецька.

З 1939-го до серпня 1945 року Тарас Франко жив та працював у м. Станіславові (нині м. Івано-Франківськ). Разом зі сім'єю замешкав на вул. Червоноармійській, 95 (у час німецької окупації вул. Липова, нині вул. Т. Шевченка)⁹⁰. До приходу «перших совітів» (до жовтня 1939 року) працював у Станіславській державній українській гімназії. З жовтня 1939 року до літа 1941 року (за «перших совітів») учителював у СШ №3, з 1942 року до червня 1944 року (за німецької окупації), у державній українській торговій школі. Паралельно також завідував відповідно гуртожитком середньої школи № 3 та був директором гуртожитка (бурси) торговій школі. Тарас Франко викладав українську, російську, німецьку мови і фізкультуру. У 1940–1941 роках був депутатом Станіславської міської ради трудящих. У липні-серпні 1944 року (після приходу «других совітів») працював завідувачем магазину від Станіславського Союзу Кооперативів

Як педагог син Франка користувався шанобою і симпатією серед своїх колег по роботі та учнів.

«Тарас Франко – людина лагідної вдачі, з високою як внутрішньою, так і зовнішньою культурою, – згадував про нього колега Антін Терешкун. – Як учитель завжди високо тактовний і рівноважений. Уроки вів спокійно, інтелігентно. Своїм витонченим методом у дохідливий спосіб давав учням тверді знання. Йому завжди вдавалося витворити з учнями задушевні відносини. Вони його дуже любили і поважали»⁹¹.

З теплотою і пієтетом відгукувалися про Тараса Івановича і його колишні учні. Зокрема, Зенон Аксинчук, випускник торговельної гімназії Станіслава, зауважив, що він був учителем «високої культури» та ставився до своїх учнів «як до дорослих»⁹². Донька Зеновія Франко відзначала, що завоював батько

⁹⁰ Сьогодні у будинку на вул. Шевченка, 95, в Івано-Франківську, де мешкав Тарас Франко, міститься Івано-Франківська обласна організація НСПУ. 26 серпня 1990 року тут встановлено меморіальну таблицю із барельєфом Тараса Франка.

⁹¹ Терешкун А. Іван Франко в гуцульській одежі. Мої спогади // Гаврилів Б. М. Іван Франко в Станіславові: Історико-краєзнавче видання. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. С. 75.

⁹² Товарянська О. В. Спогади колишніх вояків дивізії Галичина. Інтерв'ю з Аксинчуком Зеноном Юліановичем: URL : www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/Mahisterium/MAG_ISSUE28_history/13_tovaryansky_ov.pdf

повагу і любов серед учнів та громадськості Станіслава своєю порядністю, товарииськістю, чуйністю, доброзичливістю, а також гумористичною вдачею та дотепами:

«На загальношкільні виступи мого тата завжди сходилося стільки учнів, що важко було протовпитись. У залі панувала абсолютна тиша, бо ніхто не хотів пропустити ні одного слова з його виступу, а що голос його був тихий, незвучний, кожен намагався протиснутись і зайняти передні ряди. Майже кожне висловлення його виступу супроводжувалось реготом слухачів. Пам'ятаю, що навіть виступ про Івана Франка він почав з обігрування слова “родичі”, що в галицькому мовленні означало “батьки”, а не “своєки” (слово “батьки” в літературному значенні ще не адаптувалось, хоч і вводилось для літературного вжитку). Він почав так: “Мої родичі, виразно родичі, а не батьки, бо і мати була, а батько лиш один...” і в такому грайливому тоні провів весь виступ. Потім цей виступ переказувався з уст до уст і довго існував у розповідях людей як своєрідний “апокриф”»⁹³.

З березня 1940-го року в умовах радянської дійсності на Тараса Франка як педагога та завідувача гуртожитком середньої школи №3 (знаходився на вул. Собеського (за совітів вул. Чапаєва), 446 – нині вул. Січових Стрільців) почали надходити доноси зі звинуваченнями у антирадянській позиції та у тому, що він виховує школярів у «націоналістичному дусі». Він і справді не надто толерував радянську владу та її провідних партійних діячів. Зокрема у доносі від 31 травня 1940 року агент Абрамров вказував на те, що у гуртожитку, яким завідував Т. Франко, усі портрети радянських вождів та керівників партії «были сняты со стен и уничтожены», а «сделанная звезда... валялась пополу»⁹⁴. Ба більше: на місці цих портретів за розпорядженням завідувача було повішено (а точніше – повернуто на своє місце!) ікони. І зроблено це було якраз напередодні Великодня 1940 року (що випадав тоді на 28 квітня). «Сьогодні у нас свято», – відповів Тарас Франко радянському провокаторові і донощику на запитання: «Що відбувається?»⁹⁵. А вже 5 грудня 1940 року агент Уральцев безапеляційно констатував, що син відомого українського письменника «не скрывает, что он украинский националист и даже как бы гордится этим» і що за цим його націоналізмом «скрываются симпатии к фашизму как таковому»⁹⁶.

З початком німецької окупації, влітку 1941 року Тарас Франко працював у міській управі статистиком з перепису населення. З серпня 1941 року і до січня 1942 року був кореспондентом газет «Самостійна Україна» і «Українське слово», що виходили у Станіславі. У цих часописах, що їх невдовзі

---

⁹³ Франко З. Життя і праця Тараса Івановича Франка. С. 52.

⁹⁴ ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. С. 3.

⁹⁵ Там само. Арк. 16.

⁹⁶ Там само. Арк. 1.

«другі совіти» назвуть «профашистськими», з'явилася низка публікацій Тараса Франка «Національна солідарність», «Що буде?», «На актуальні теми», «Економія сил», «Багатство», «Пошанування авторитету» та ін. У своїх статтях син Франка критично висловлювався на адресу радянської влади як «більшовицької тюрми народів», негативно оцінював її нещодавнє господарювання на українських землях, що спиралося на «явну або масковану брехню»⁹⁷. Водночас він покладав надії на те, що під проводом Гітлера будуть збудовані «держави вільних народів», серед яких українському буде призначене «дуже почесне місце»⁹⁸. Зокрема імпонували Тарасові Франку високі форми національної солідарності у німців і їхніх союзників, внутрішня дисципліна, повага до старших та «пошанування авторитету»⁹⁹. У своїх статтях він закликав українців не повторювати історичних помилок, об'єднатися під гаслом національних інтересів та згуртовано іти до спільної національної мети «Приходить час історичного іспиту: або ми, українці, покажемо себе зрілим народом і передусім солідарним, або... знову підемо на науку до мудріших народів», – застерігав син Франка¹⁰⁰.

Така різка негація Тараса Франка у ставленні до радянської влади, як і симпатії до німців, вочевидь, не були випадковими. Тут давався у знаки і власний досвід перебування його на радянській Україні у 1920-х роках (згадаймо хоча б його антирадянські нариси «З Харкова до Львова», «Чим держаться большевики?» та «По той бік добра і зла»), і спостереження за діяльністю радянських «визволителів» у 1939–1941 роках, і родинна травма від тих-таки «перших совітів», жертвою яких став молодший брат Тараса Франка – Петро. У жовтні 1939 року Петра Франка як нащадка великого класика радянська влада по-блюзнірськи використала у своїх цілях, зробивши одним із почесних фігурантів «об'єднання» західноукраїнських земель з УРСР, а вже у червні 1941 року НКВД «евакуювало» його у невідомість¹⁰¹, так що ніхто не знав де і коли обірвалося його життя... Про долю брата Тарас довідався у липні 1941 року, коли приїхав на похорон матері¹⁰².

⁹⁷ Франко Т. Економія сил // Українське слово. 1941. Чис. 29. Від 2. XII. С. 3.

⁹⁸ Франко Т. Національна солідарність // Українське слово. 1941. Чис. 3. Від 26. VII. С. 1.

⁹⁹ Франко Т. Пошанування авторитету // Українське слово. 1942. Чис. 32. Від 18. III. С. 1.

¹⁰⁰ Франко Т. Національна солідарність // Українське слово. 1941. Чис. 3. Від 26. VII. С. 1.

¹⁰¹ Найімовірніше Петро Франко був розстріляний у липні 1941 року.

¹⁰² Тоді у вирі воєнних подій він із запізненням отримав звістку про важкий стан Ольги Франко і через зруйновані транспортні шляхи і мости довго добирався до Львова, так що на похорон не встиг: поклав квіти до свіжої могили на Личаківському цвинтарі та відгукнувся на її смерть некрологом у газеті «Українське слово» (Див.: Франко Р. Моя бабуся // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Априорі, 2012. Вип. 11. С. 410; Франко Р. Нащадки Івана Франка / Вступ. слово Г. Сабат. Дрогобич: Коло, 2018. С. 16; Син [Франко Т.]. Ольга Франко // Українське слово. 1941. Чис. 2. Від 5. VIII. С. 2.).

Зважаючи на це, стає зрозумілою симпатія Тараса Франка до німців, який, до речі, вважав, що його рід походить від німецьких колоністів¹⁰³. Зрештою, прихід німців влітку 1941 року населення західноукраїнських земель назагал зустріло прихильно. Цьому сприяли не лише пропагандистські заклики німців на кшталт «Українці, ви будете рівні і вільні в сім'ї європейських народів», а й досвід Першої світової війни, яким керувалося чимало українців (у тому числі і Тарас Франко), вірячи у те, що зможуть заявити про свою національно-державну окремішність. На ставленні галичан до німців позначилася і «пам'ять про старі австрійські часи»¹⁰⁴, які порівняно з нещодавнім польським і радянським засиллям видавалися дуже благополучними. «Існувала думка, що з їхньою допомогою відновиться українська держава, припиняться репресії стосовно мирного населення, зміниться форма власності, зокрема й на землю», – твердять сучасні історики¹⁰⁵. Звісно, тоді ще ніхто не знав, що радянсько-комуністичний і німецько-нацистський режими виявляться тоталітарними близнюками.

На весні 1943 року Тарас Франко став членом Союзу українсько-галицьких комбатантів, що був утворений через львівську «Бойову управу» під керівництвом полковника Альфреда Бізанца. У Станіславській області він налічував близько 60 осіб і займався антирадянською пропагандою та агітацією серед молоді за вступ до стрілецької дивізії «Галичина». Тарас Франко як член цього союзу виїжджав з лекціями до с. Гірники Станіславської області, с. Майдан і с. Подирів, с. Лисець Богородчанського району, м. Надвірна, після яких відбувався запис добровольців до дивізії СС «Галичина». Участь Тараса Франка на зборах у м. Надвірній 10 травня 1943 року задокументувала і тогочасна преса. Зокрема, у газеті «Воля Покуття» йшлося про те, що на маніфестаційних зборах «промовці вияснили зібраним користі формування Дивізії та виказали конечність нашої участі в боротьбі проти ворога людства та найзапеклішого ворога українського народу – большевиків»¹⁰⁶.

Звісно, що з приходом «других совітів» восени 1944 року, такої антирадянської діяльності Тарасові Франку не подарували. Тим паче, що доноси на нього призбирали ще «перші совіти». Тож упродовж трьох днів, 24, 25 і 27 листопада 1944 року, його викликав на допит начальник 3-го відділення 2 відділу

---

¹⁰³ ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. 1.

¹⁰⁴ Кондратюк К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр.: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2019. Спецвипуск. С. 326.

¹⁰⁵ Там само. Див. також: Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. С. 219; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 рр. XX ст. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. С. 10.

¹⁰⁶ Маніфестаційні збори в справі СС. Стрілецької дивізії Галичина в Надвірній // Воля Покуття. 1943. Чис. 21. Від 23.05. С. 6.

Станіславського УНКВС капітан держбезпеки Плохой. Протоколи цих допитів лягли в основу «дела-формуляра», яке було заведене на Тараса Франка уже 30 листопада того-таки року, а він сам відповідно взятий на облік з ознакуванням «украинская контрреволюция»¹⁰⁷. Відтоді «дело-формуляр» тихо мандруватиме за Тарасом Франком скрізь, де б він не мешкав. Усе наступне життя син Франка проведе під ковпаком органів НКВС та його розгалуженої агентури, яка щоразу пильно доноситиме про те, що він «в среде своего окружения высказывал клеветнические измышления о советской действительности»¹⁰⁸.

Знову у Львові. Директор Музею Франка

У вересні 1945 року Тарас Франко повернувся до Львова. Замешкав у сусідній з родинною віллі Михайла Грушевського (вул. Івана Франка, 6). Працював у Львівському відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (до осені 1946 року), а також паралельно викладав класичні мови та завідував кабінетом і бібліотекою кафедри класичної філології у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Однак уже у квітні 1948 року він був звільнений з посади старшого викладача кафедри класичної філології «как личность не внушающая политического доверия в деле воспитания советского студенчества»¹⁰⁹. Зокрема йому закидали те, що «протаскивал буржуазно-националистические взгляды и доказывал, что политика коллективизации, проводимая Советской властью на землях Западной Украины – неправильна, т. к. колхозы ничего хорошего народу не дадут»¹¹⁰. Загалом у Львівському університеті за період з вересня 1947 року до квітня 1948 року було звільнено як політично неблагонадійних 37 професорів, доцентів, асистентів, серед яких був і син Франка¹¹¹.

З 26 грудня 1946 року¹¹² по липень 1949 року він – директор Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. Робота в музеї спонукала Тараса Франка до організації експедицій на Дрогобиччину (Борислав, Дрогобич, Нагуєвичі, Підбуж) з метою пошуку архівних матеріалів, зокрема церковних метричних книг, у яких згадувався рід Івана Франка, запису мемуарних свідчень,

¹⁰⁷ ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. I. Арк. 3.

¹⁰⁸ Там само. Арк. 9.

¹⁰⁹ Там само. Арк. 6.

¹¹⁰ Там само. Ч. II. Арк. 72.

¹¹¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 610. Арк. 5. Див. також: Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.) // Реабілітовані історією. У 27-ми томах. Львівська область. Книга перша. Львів, 2009. С. 586–591.

¹¹² Реально до виконання своїх обов'язків як директора Тарас Франко приступив 15 січня 1947 року.

зарисовок шкіл та квартир, на яких мешкав письменник тощо. Про одну із таких поїздок він розповів у нарисі «Поїздка на Дрогобиччину». У цей час Тарас Франко написав також низку фактографічно цінних мемуарних статей «Літературно-меморіальний музей Ів. Франка у Львові», «Вілла І. Франка у Львові, Понінського, 4», «Нагуєвичі», «Іван Франко на селі», «Франки в Калушціні», «Іван Франко у Криворівні». Розпочав роботу над розвідкою «Про дитячі і юнацькі роки Івана Франка» (залишилася незакінченою), а також як маляр-аматор створив низку картин на теми творів Івана Франка. Однак і на цій посаді Тарас Франко виявився неблагонадійним елементом. У липні 1949 року його було звільнено за «буржуазно-націоналістичні» погляди та низку ідеологічних, зокрема антирадянських, помилок, допущених при формуванні експозиції музею. Так, у довідці із грифом «совершенно секретно» за листопад 1949 року, що міститься у справі-формулярі Тараса Франка значилося:

«...Комитет культурно-просветительных учреждений УССР в июле месяце 1949 года вынес решение, в котором указал, что за игнорирование указаний Комитета в деле коренной перестройки экспозиции литературно-мемориального музея И. ФРАНКО и протаскивание враждебных буржуазно-националистических концепций в изучение истории украинской литературы, и в частности творчества Ивана ФРАНКО, в результате чего экспозиция музея была построена на низком идейно-политическом уровне и имела ряд политических ошибок, – директора музея Тараса Ивановича ФРАНКО от работы устранить»¹¹³.

Слід звернути увагу на той факт, що і робота Тараса Франка у Львівському університеті, і праця в музеї Івана Франка припали на той час, коли залізна завіса радянської влади поширилась на Західну Україну. Советизація образу Івана Франка йшла повним ходом, а увага до нащадків письменника була особливою. До того ж у силу обставин Тарас Франко фактично виявився єдиним сином Каменяра (синів Андрія і Петра Франків уже не було серед живих, а донька Анна Франко-Ключко жила у той час у Відні), якого радянська влада могла контролювати і будувати щодо нього певні плани (взяти на озброєння для своїх ідеологічних цілей). Щоправда, місію офіційного і повноважного представника родини Івана Франка у СРСР, що її поклала на нього влада, Тарас Франко виконував неохоче. Безумовно, він розумів, що для збереження свого життя і життя своєї родини мусить грати за правилами нової держави, мусить іти на компроміси. Зрештою, мав перед собою більш ніж переконливий приклад знівченої долі свого рідного молодшого брата Петра Франка, що зник безвісти за діяльною «допомогою» органів радянської влади, та його доньки Віри, яка після чотирирічного перебування у німецькому концтаборі Равенсбрюк, з 1946 року опинилася вже в радянському концтаборі у Воркуті.

---

¹¹³ ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. 74.

Але навіть за цих обставин волелюбній, бунтарській і правдомовній натурі Тараса Франка нелегко вдавалося вкладатися у прокрустове ложе ідеологічних вимог радянського суспільства. «...Він був занадто вільнодумним», – згадував про нього Євген Сверстюк¹¹⁴. Часто свою відвертість «виправляв» вдалим жартом чи дотепом.

«Та за тією жартівливістю приховувалася досить незалежна й тверда вдача. А жарти Тараса Івановича були часом досить ризикованими (особливо на ті аж ніяк не демократичні й ласкаві роки). <...> Якимось до музею [Івана Франка. – Н. Т.] прибула група іноземних туристів: поляків, чехів та французів – представників тих народів, що зазнали від фашизму найбільшого лиха, – оповідав Юрій Шанін. – Син [Тарас Франко. – Н. Т.] вів екскурсантів кімнатами батькового музею. Вже прощаючись спитав: “А, може, якісь запитання будуть?” (дуже характерна для нього ласкаво-жартівлива фраза). І хтось спитав: “А які у Вашого батька були улюблені письменники?” “Які?! – Тарас Іванович наче замислився і раптом сказав твердо: – Німецькі!» В залі запала тиша: занадто несподіваною й, м’яко кажучи, несвоєчасною була отака відповідь... Та після досить довгої, “акторської” паузи Тарас Іванович, хитрувато примружившись, закінчив-пояснив: “А саме: Кароль Маркс та Фридрих Енгельс!” Отже, син Каменяря любив, так би мовити, ходити по лезу ножа»¹¹⁵.

Загалом, стиль мислення Тараса Франка був яскраво іронічним, іноді саркастичним, що незрідка виявлялося в ризикованих жартах, каламбурах, словесних парадоксах та параболах. Так, Ярослав Дашкевич згадував:

«<...> Тарас Франко з його парадоксальним способом мислення міг завдавати клопоту як в університеті (де він пояснював студентам, що в Радянському Союзі – як і в античному світі – також є раби, а після напруженої паузи продовжував, що цими рабами є... машини), так і поза університетом (ще в Станіславові він, як дуже недовготривалий редактор, намагався випустити обласну газету з закликом “Голдранці всіх країн, збігайтеся!”, переконуючи, що це найдокладніша українська передача гасла “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”»¹¹⁶.

До того ж у його домі часто збиралася національно-свідома молодь то на українські вечорниці чи студентські вечірки, то на народні календарно-обрядові свята. Такі «зборища націоналістів» в умовах безнастанних доносів і невпинного стеження були небезпечні. Тож не дивно, що син Франка перебував під пильним оком співробітників НКВС, які у січні 1950 року характеризували його як такого, що вороже налаштований до радянської влади: «Высказывает

¹¹⁴ Грицак Я. «В університеті імені Івана Франка духу Франка, по суті, не було...»: Інтерв'ю з Євгеном Сверстюком: URL : <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um6/Usna%20Istoriya/1-HRYTSAK%20Yaroslav.htm>

¹¹⁵ Шанін Ю. Професор-оригінал – Тарас Франко // Слово і час. 1998. № 4–5. С. 110–111.

¹¹⁶ Дашкевич Я. У зацінках вілли Грушевського // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-е вид., виправл. і доп. Львів, 2007. С. 364–365.

недовольство Советской властью, ведет антисоветские националистические разговоры»¹¹⁷.

Зрештою, на початку серпня 1950 року Тараса Франка з родиною «добровільно-примусово» переселено до Києва. Як згадувала донька Зеновія Франко, радянська влада мотивувала переїзд до Києва тим, що родину Каменяра «треба ізолювати і оберекти від “бандерівців”». Відразу після цього до нас прийшов полковник КГБ і сказав, що до тата прикріплюють охоронця [фактично агента КДБ. – Н. Т.], який буде ходити слідом за ним»¹¹⁸. Так завершився другий львівський період життя Франкового другого сина.

Київський період: заручник режиму. Праця в Інституті літератури

У Києві Тарас Іванович працював науковим (у 1950–1953 роках), а у 1953–1963 роках – старшим науковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, де, зокрема, завідував бібліотекою Івана Франка, писав франкознавчі дослідження. У 1950–1953 роках обіймав посаду старшого викладача та асистента у Київському університеті ім. Т. Шевченка, де викладав латинську мову. Попри сприятливі житлові умови (мешкав на вул. Володимирській, 48а, кв. 15), у Києві завжди почувався емігрантом. Тарас Франко перебував під постійним наглядом КДБ, а для приїзду до Львова мусив мати спеціальний дозвіл.

Проте 16 березня 1963 р. був звільнений з посади старшого наукового співробітника Інституту літератури, за офіційним формулюванням, – «у зв'язку зі скороченням штату», про що зберігся документ в архіві Інституту літератури за підписом його тодішнього директора – одіозного М. Шамоти (наказ № 30 від 14 березня 1963 р. Оп. №3–Л. Од. зб. № 138. С. 179–180). Однак значення наукової праці Тараса Франка визначалося не його причетністю до певних інституцій, а насамперед тим, що він зробив у справі дослідження античної літератури та, що не менш вагомо, у вивченні життя і творчості свого великого батька.

Адже Тарас Іванович – не лише син Франка, а й відомий франкознавець.

---

¹¹⁷ ГДА СБУ. Особый архив № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. І. Арк. 13.

¹¹⁸ Франко З. Трохи із своєї біографії // Франко З. (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів: [ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ], 2003. С. 40.

Франкознавство дозволене й цензуроване

28 січня 1953 року він захистив кандидатську дисертацію на тему «Іван Франко і Борислав» (опонентами були М. Т. Рильський і Я. І. Лановий). Цю роботу написано на межі літературознавства й історії. Автор проаналізував історично-економічні передумови появи бориславської теми у творчості Івана Франка. До бориславського циклу зачислив не лише художні, а й публіцистичні твори письменника. Розглядав творчість батька в контексті світової літератури, навів інтертекстуальні паралелі з текстами Еміля Золя, Ф. Шпільгагена, Г. Келлермана, Й. Рогана та ін.; вказав на роль фольклорних елементів у створенні бориславського циклу, відзначив новаторство письменника, зокрема введення в українську літературу робітничої тематики, відстежив еволюцію художньо-естетичної свідомості митця.

Ще задовго до переїзду у Київ Тарас Франко порушував проблему наукового видання творів Івана Франка. Так, ще в 1927–1928 роках він оплачував працю перекладачів за «переклад праць» Івана Франка, що мали увійти до тридцяти-томного видання творів письменника¹¹⁹. Так, у листі до Ярослава Гординського від 14 жовтня 1931 р. він просив:

«Чи не могли б Ви на зас[іданні] фільольог[ічної] Секції або й на пленум Тов[ариства] [йдеться про Наукове товариство ім. Шевченка. – Н. Т.] піднести справу наукового видання творів мого Батька. Чим далше, тим тяжче буде таке видання спорудити»¹²⁰.

Як старший науковий співробітник Інституту літератури Тарас Франко брав участь в укладанні та коментуванні 20-томового зібрання творів Івана Франка (зокрема готував 20-й том листів). Йому належить велика заслуга в упорядкуванні й паспортизації архіву письменника. Особливо цінними є його біобібліографічні та текстологічні коментарі. Рукою Тараса Франка проставлено позначки, пов'язані з датуванням творів та листів письменника. Без опрацювання й наукового опису архіву Івана Франка, що його зробив Тарас Франко, неможливим було б видання 50-томового зібрання творів письменника.

Тарас Франко – один з упорядників ґрунтовних академічних збірників «Літературна спадщина. Іван Франко» (Київ, 1956. – Т. 1; Київ, 1962. – Т. 2; Київ, 1963. – Т. 3; Київ, 1967. – Т. 4), у яких опубліковано Франкові художні твори, статті, листи, переклади й переспіви із старогрецьких поетів, поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму. Ці збірники стали важливим етапом у готуванні 50-томника.

¹¹⁹ ЦДАМЛМ. Ф. 577. Оп. 1. Спр. 45. 570 арк. Див.: Голяк Т. Поза кадром: історія тридцяти томного видання творів Івана Франка URL : <https://frankolive.wordpress.com/2019/08/22/>

¹²⁰ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 448.

Спільно із своєю донькою Зеновією Франко під тиском радянської влади уклав збірник тенденційно дібраних антиклерикальних матеріалів «І. Франко. Проти Ватикану» (Київ, 1953). Це, мабуть, найхарактерніший і найпечальніший приклад того мимовільного, протиприродного компромісу з «червоним дияволом», на який змушені були піти нащадки великого роду під тиском страхітливих історико-політичних обставин – проти своєї волі і проти свого сумління. Про це свідчить, зокрема, той факт, що Тарас Іванович спростовував Франкове авторство горезвісного пасквіля «Папі в альбом» – фальшивого витвору радянської антирелігійної пропаганди. Трагікомічну ситуацію обговорення цієї незграбної підробки в Інституті літератури сатирично змалював у творі «Повість безвременних літ про Кирила Мученика...»¹²¹.

Утім, Тарас Франко не тільки виконував «ідеологічно правильні» замовлення влади (зрозуміло, під примусом, не виключено, організованим радянськими спецслужбами), а й провадив справді академічну текстологічно-джерелознавчу роботу. Зокрема, він уперше опублікував з архіву письменника низку його творів: невідомі уривки з оповідань і повістей бориславського циклу та план продовження повісті «Борислав сміється» (Вітчизна. 1954. № 8), початок драматичної поеми з часів раннього християнства в Римі (Вітчизна. 1955. № 12), уривок незакінченого перекладу «Літом через Галичину» з поезії чеського поета Я.-С. Махара (Вітчизна. 1956. № 1), переклад поеми Миколи Костомарова «На руїнах Пантікапеї» (Радянське літературознавство. 1959. № 1). У статті «Іван Франко про Богдана Хмельницького» (Вітчизна. 1954. № 4) Тарас Франко аналізував образ Хмельницького в художній та фольклористичній творчості батька, інформував про задум Івана Франка написати драматичну трилогію про гетьмана («Жовті води», «Берестечко», «Смерть Богдана») та опублікував уривок драми з цієї трилогії. Він переклав з польської та вперше надрукував незакінчену статтю письменника «Ткачі. Драма Г. Гауптмана» (Літературна спадщина Т. 1), лист Івана Франка до редакції газети «Краї» (Літературна спадщина Т. 1).

1956 року Тарас Франко виступив консультантом кінокартини «Іван Франко» (Київ, кіностудія ім. О. Довженка).

Однак чи не найціннішою для сьогодення є мемуарна частина франкознавчого доробку Тараса Франка. У тогочасній періодиці опубліковано його нариси «Розмови з батьком», «Стежками рідного краю» (1956), «Наїзд на Гуцульщину» (1958), «Одна рисочка» (1966), «Іван Франко і фізична культура» (1959), «Франки і спорт» (1971), статті «Таємниця Бубнища» (1964), «Гумор в житті Івана Франка» (1964) та ін. Для збірника «Іван Франко у спогадах сучасників» (Львів, 1956) він написав «Мої спогади про батька». Окрім того, Тарас Франко – автор мемуарних книг «Про батька» (Київ, 1956, 1964, 1966) та «Великий Каменярь» (Львів, 1966).

---

¹²¹ Там само. С. 241–247.

Книга «Про батька»: без купюр

До збірки «Про батька» увійшли спогади, статті та оповідання про Івана Франка, які містили чимало нових та маловідомих на той час фактів із життя та творчості письменника, цікавих міркувань про бориславський цикл, поему «Лис Микита», тему війни та ін. Деякі статті ґрунтувалися на архівних та епістолярних матеріалах, як-от «Іван Франко в листуванні», «Іван Франко і античність». Збірка «Великий Каменярь» складалася з художньо-прозової присвяти «Невтомний робітник» та п'яти біографічних оповідань «Неспокійна молодість», «За соціалізм», «В шахті», «Страйк у Східниці», «Віче». На жаль, обидві книжки позначені «духом» радянського часу. Це простежується навіть на рівні заголовків статей «Іван Франко – революціонер», «Іван Франко – поборник миру» чи оповідань «За соціалізм», «В шахті», «Маївка» тощо. Попри цінні спостереження та спогади Тараса Франка, у них дуже мало емоцій та живих вражень, які, напевне, супроводили повсякденні життєві взаємини батька і сина. Натомість відчувається прокрустове ложе вимог радянського літературознавства, тенденційність в оцінках творів письменника, спогадів неблагонадійних сучасників Івана Франка, як-от негативні згадки про Михайла Грушевського чи надто критичні висловлювання про спомини доньки письменника Анни Франко-Ключко, яка не була радянською громадянкою, а жила в «буржуазній» Канаді тощо. Тому збірка Тараса Франка «Про батька» (у такому вигляді, в якому знають її читачі) – це книжка, у якій мало батька і ще менше сина. Це книжка, що її змушений був писати Тарас Франко як радянський літературознавець про предмет свого дослідження.

Ба більше, автор книги постійно мусив зважати на те, що і як він говорить, пише чи згадує. Над його свідомістю та емоціями постійно тяжіла не лише радянська цензура, а й автоцензура. Певно, саме тому чимало бувальщин, які міг би розповісти син про батька, у книзі Тараса Франка просто не прозвучали. Саме тому книжка «Про батька», яка мусила б становити дуже велику цінність як спогад дитини про рідного тата, не отримала аж такого, як можна було б сподіватися, великого резонансу у франкознавстві. До неї і досі часто-густо ставляться досить скептично, як до малоцікавого й малоінформативного джерела. Насправді ж це враження оманливе і пов'язане тільки з опублікованим варіантом мемуарів.

Тим часом у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігся машинописний варіант книжки «Про батька» з авторськими та редакторськими правками. Характер цих правок різний. Одні з них суто технічні, виправлені друкарські огріхи, другі – мовностилістичного та пунктуаційного характеру (як-от зміни «теж» на «також», «віднісся» на «поставився»), треті – невеликі викреслені речення чи абзаци, серед яких

є абсолютно невинні, прохідні формулювання, що не становлять особливої вартості для сучасного франкознавства. Проте серед цих правок, викреслень та доповнень трапляються й особливо цінні, які кидають нове світло на те, як син розумів свого батька. І саме вони сьогодні особливо цікаві, оскільки репрезентують синівську візію постаті Івана Франка, яка не завжди збігалася з офіційною, так сильно (і насильно) представленою в опублікованому варіанті книжки. І нарешті, є більші фрагменти: абзаци, цілі сторінки і навіть самостійні тексти, що повністю не увійшли до книжки. Власне вони і є найцікавішими, адже документально засвідчують, що у синівській пам'яті збереглося чимало живих, суб'єктивно-особистісних, емоційно-схвильованих спогадів про батька, матір та родину загалом.

Отож що й чому було купюровано в книзі Тараса Франка «Про батька»? Насамперед, викреслено фрагменти, які репрезентували Івана Франка як живу людину, «цілого чоловіка». Тобто епізоди, пов'язані з приватним життям письменника та його родини, звички, кулінарні уподобання, умови праці (точніше, їх відсутність) та щоденного побуту – усе це не було важливим для репрезентації образу Івана Франка у радянському літературознавстві. Кожен письменник мусив відповідати канонам соціалістичної ідеології та моралі. Ті ж, що не вписувалися в канон, маркувалися тавром «буржуазних» і викидалися за борт літературного процесу.

Івана Франка не можна було просто відправити в забуття. Занадто великими і значущими були його заслуги перед Україною. А тому його, як і більшість інших письменників, увігнали у прокрустове ложе радянських ідеологем. І до сьогодні у свідомості ще багатьох українців Іван Франко асоціюється з величчю, непорушністю і одноманітною сірістю отого пам'ятника-монумента, який спорудило йому радянське літературознавство. І як отой монумент, який не морщить лоба від палючого сонця та не закривається парасолькою від вітру й дощу, він став свого роду людиною без властивостей. Відтак усе, що могло дискредитувати позитивний, ідеологічно правильний образ письменника, не бралось до уваги: ось як те, скажімо, що син Петро двічі навчався в одному класі, і «батько тим не переймався»¹²², або те, що дружина Ольга «влітку босо ходила на базар»¹²³. Нерідко купюваними ставали й абсолютно безневинні твердження, як-от: «Сам батько до пізньої старості вправляв тягарцями (гантелями), займався туристикою і риболовлею, мріяв купити власний велосипед»¹²⁴. Певно, цензори вважали їх занадто «приземленими», «побутовими»...

Глибоко в душі Тарас Франко протестував проти отого офіційного образу батька, «приваленого» великою кам'яною брилою. В одному з варіантів

---

¹²² ІЛ. Ф. 3. № 4893. С. 5.

¹²³ ІЛ. Ф. 3. № 4893. С. 12.

¹²⁴ ІЛ. Ф. 3. № 4893. С. 7.

(начерків) передмови до своєї книги він прямо виступив проти *такого* Івана Франка:

«Тридцять два роки минають, відколи на віки замкнув очі великий поет (28 травня 1916), виснажений недугою, але бадьорий духом, повний віри в невичерпні сили народу, повний надії на перемогу могутнього світа праці над світом заходячого капіталу. Оплакуваний масами щиро, деякими одиницями фальшиво, Іван Франко був похований, пізніше великим пам'ятником привалений, але його твори живуть»¹²⁵.

Аналогічну думку висловлював син і в нарисі-спогаді «Два обличчя (фантаст і реаліст)»:

«Хто читав життєпис І. Франка, знає сяк-так його твори, чув про гострі його виступи проти головних представників буржуазного ладу і бачив "Мужицького посла" на сцені, той уявляє собі письменника якимсь силачем, борцем незламним і непохитним трибуном народу. <...> Але із собою самим боротьби не витримав. Незвичайна обов'язковість і безперервна умова праця без відпочинку таки мусили вкінці підкопати здоров'я.

Пам'ятаю батька вже недужим на очі, як лежав у затемненій кімнаті. Дома не боровся з ніким, а радше у всім уступав мамі, що керувала домашньою господаркою і рішала про багато-немало важних справ. Проти її красномовства батько встоятись не міг. На ніщо здалися логічні аргументи, на ніщо полемічний хист. Батько часто вривав дискусію і виходив з хати. Від себе Франко багато вимагав, дома лиш помагав (нам, дітям, в науці), суспільство за промахи і недбайливість болючо картав, нам вибачав, часом накричав, рідко карав, сили і волі не проявляв»¹²⁶.

Табуйованою для радянського франкознавства була й тема дружніх взаємин Івана Франка зі священничими родинами Галичини та Гуцульщини. Купюрованими стали й фрагменти, пов'язані з нібито німецьким походженням прізвища письменника та ранні зацікавлення Франка-гімназиста німецькою (а не як би це належалося – російською) культурою:

«У вищих класах втягнуто Івана Франка до кружка германістів. Збиралися там товариші Франка німецького походження. З гарячим захопленням читали твори німецьких класиків, особливо поезії...»¹²⁷.

Таким чином, купюрування зазнали насамперед ті висловлювання й міркування Тараса Франка про батька, які не відповідали радянським уявленням про «Великого Каменяра». За бортом книги «Про батька» залишилися нариси «Хто нажився в Бориславі?», «Два обличчя (фантаст і реаліст)», «Ходок», «Франкознавець» та оповідання «На Чивчин!»¹²⁸.

¹²⁵ ІЛ. Ф. 3. № 4892. С. 18–19.

¹²⁶ ІЛ. Ф. 3. № 4892. С. 57–58.

¹²⁷ ІЛ. Ф. 3. № 4892. С. 13.

¹²⁸ Усі ці тексти сьогодні опубліковані у вид.: *Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 1. С. 492–746.*

Українець без України

«Не треба забувати й того, що писав він не у вільній країні і не вільним громадянином, <...>. Через те і в автобіографіях, і в спогадах йому доводилось вдаватися до маскувannya, до висловів, які б не могли сполохати ідеологічних противників. Бо якби сполохали, то тоді окремі місця, а може, й цілі речі не могли б з'явитися друком, бо органи преси були в руках людей, які перебували у ворожому для Франка таборі»¹²⁹, – писав Тарас Франко про батька. А насправді немов охарактеризував самого себе. Не міг вдихнути на повні груди, не міг говорити того, що думає... Змушений був ховати своє справжнє обличчя, говорити параболами і сміятися з того, з чого хотілося плакати.

Від радянської дійсності втівав у милу серцю античність. «А я тікаю в давнину, – писав у листі від 30 грудня 1966 р. до приятеля, класичного філолога Юрія Мушака, – я написав, поправив, вигладив ось збірочку нову...»¹³⁰. Відпочивав душею, оповідаючи історії про давноминулі події та історичних осіб у збірці «У мандрівці століть» (Київ, 1969). Поруч із короткими гумористичними чи дидактичними історіями про Аристиди, Сократа, Ганнібала, Цезаря, Атилли, Шекспіра, Сквороду та Міцкевича, оповів і про свого батька Івана Франка, а саме – про задум створення поезії «Каменярі». Перекладав з латинської, німецької та польської літератур, зокрема історичний роман Владислава Лозинського «Око Пророка», поему-казку М. Віланда «Оберон».

Здавалося б, Тарас Франко жив в Україні, у самому центрі її столиці. Він не покинув Батьківщину, не емігрував до Канади, як його сестра Анна. Але на рідній землі, в зрусифікованому Києві почувався некомфортно.

Дружина Тараса Франка, Катерина Іванівна, «з гіркотою розповідала, як у скверу, де вона гралася з онуками, розмовляючи з ними по-українськи, їй робили зауваження: “Зачем вы калечите ребенка?”»¹³¹. А Зеновія Тарасівна Франко згадувала, що у Києві «своєю українською мовою ми і в транспорті, і в магазинах, скрізь викликали то здивування (“вы, наверно, поляки”), то обурення (“как можно калечить ребенка (мого сына) украинским языком”), то співчуття (“что это вас не научили разговаривать по-человечески”)»¹³².

Усвідомлення того, що перебуває «на нашій, не своїй землі», болісно гнітило його. Безнастанно шукав України в Україні. Був «хворий» українством. Ревно боровся проти русифікації та обстоював самобутні риси української

---

¹²⁹ Там само. Т. 1. С. 722.

¹³⁰ Там само. Т. 2. С. 513.

¹³¹ Єдлінська У. Зігрита любов'ю вчительки // Франко З. (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів: [ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ], 2003. С. 208.

¹³² Франко З. Трохи із своєї біографії. С. 40.

мови: «Мусимо точно відрізнити “г” від “ґ”. <...> Якщо ми не будемо відрізнити, то яка псявіра буде нас відрізнити від “хохлів”»¹³³. Різко протестував проти шаблонності та уніфікації українських мовних норм з російськими: «Не маю права збіднювати мову, ні її лексику, ні морфологію, ні стилістику. Заганяючи всі явища під один шаблон, умертвлюємо мову. Цього не робив ніхто з сусідів»¹³⁴.

У квітні 1967 року разом з Б. Антоненком-Давидовичем, К. Трохименком, І. Кавалерідзе, Є. Кротевицем та Л. Ревуцьким син Івана Франка виступив автором листа, зверненого до Політбюро ЦК КПРС, проти русифікації українських шкіл та установ. А коли у Києві було відкрито метро, саме Тарас Франко доклав значних зусиль до того, аби станції було названо історичними найменуваннями, а оголошення звучали українською мовою. Усе це – конкретні вияви свідомих національних переконань Тараса Франка, несумісних із комплексами меншовартості та «малоросійства»: «...ми повинні вигублювати закорінені ще у нас “комплекс нижчості”. Не вільно нам – під ніякою умовою! – применшувати наші успіхи, а роздувати чужі, представляти нашу справу в чорнім світлі, ніж є в дійсності»¹³⁵.

Дуже боліла йому Україна... Боліло серце й за українців, вигнаних і депортованих зі своєї землі. Робив, що міг. Пробирав звільнити з лабет тоталітарної системи засуджених до довічного проживання у Сибіру своїх родичів. Віра Франко, небога Тараса Франка по братові Петрові, з удячністю згадувала свого стрийка, який не дав їй пропасти у концтаборі:

«На Воркуті від цинги та недоїдання мене врятував стрийко Тарас Іванович. Посилав мені сало, часник та інші продукти. Зіновія (сестра) згадувала потім, як на базарі купували найкраще сало, солили та відправляли мені посылками. <...> Тарас Іванович багато раз звертався до вищих інстанцій, писав навіть до Сталіна. <...> Важко сказати, кому я завдячую своїм поверненням до Львова, але, можливо, не останню роль у цьому відіграли клопотання стрийка Тараса»¹³⁶.

Всупереч обставинам зберігав власну гідність та залишався українським патріотом.

---

¹³³ Лесів М. Мої писемні контакти з Тарасом Франком // Варшавські українознавчі записки 23–24. Варшава, 2007. С. 347.

¹³⁴ Там само. С. 343–344.

¹³⁵ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 484.

¹³⁶ [Документ] № 333. Франко Віра-Марія Петрівна // Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга І. / Упоряд. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін. Львів: Просвіта, 1993. С. 610.

Підтримка дисидентського руху

Ризикуючи життям, клопотав за дітей «ворогів народу», за проскрибованих владою дисидентів та політичних в'язнів. Підтримував, як міг і чим міг. Промовистим є хоча б той факт, що у час нової хвилі політичних репресій та арештів у 1960-х роках, рецензентом збірки Тараса Франка «У мандрівці століть» виступив проскрибований Михайло Брайчевський (саме у той час, 1968 р., звільнений з посади співробітника Інституту історії АН УРСР за антирадянську статтю «Приєднання чи возз'єднання?»), а передмову написав «неблагонадійний» Борис Тен (відомий перекладач Микола Хомичевський).

Незважаючи на небезпеку, Тарас Франко, як і його донька Зеня, підтримували дружні взаємини з шістдесятниками Лідією Коць-Григорчук, Михайлиною Коцюбинською, Василем Стусом, Іваном Світличним та ін. Активна національно-свідома громадянська позиція батька і доньки не залишилася непоміченою. У травні 1969 року Зеновію Франко за участь у правозахисному русі і за редагування книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» звільнено з Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. Репресії щодо своєї доньки Тарас Франко переживав болюче. Її захистити не міг... Зеновію Франко поновили на посаді аж по смерті її батька.

Гідний син свого батька

З-поміж усіх Франкових дітей Тарас, очевидно, був чи не найближчим до батька в плані професійної реалізації, бо ж, як і він, був філологом за фахом і за покликанням. Розумний і талановитий, зі жвавим темпераментом та блискучим інтелектом, вишколеним старою галицькою школою класичної філології, Тарас успадкував від батька любов до літератури та філологічної праці загалом. Водночас він не наслідував Івана Франка, не копіював його сліпо, а йшов своїм шляхом. Мав свій погляд на літературу. Іноді сперечався з батьком. Водночас над ним, може, більше, ніж над іншими дітьми Івана Франка, тяжів феномен батькової геніальності. Як старший син «Великого Каменяря», він постійно перебував під пильним наглядом радянської системи. Бути сином Івана Франка стало для Тараса не лише честю, а й тяжкою повинністю. Його обов'язки перед батьком помножились на обов'язки перед радянською владою. Саме на нього лягла важка ноша «совєтизації» образу вічного революціонера. Мимоволі він став *de facto* «офіційним і повноважним представником» Івана Франка в Радянському Союзі. Змушений був змиритися із цією невластивою собі роллю, але так і не погодився з нею внутрішньо.

Напевне, найгірше і найтрагічніше, що змогла зробити радянська система із сина Франка – це змусити його стати *радянським* літературознавцем. А поза тим, як свідчить сестра Анна, у своєму органічному українстві «він був прямолінійним і до дрібничковості послідовним. Купував виключно в українських крамницях, говорив всюди по-українському, приятелював виключно з українцями, належав до українських організацій. Коли в 30-літні роковини смерті тата йому довелось промовляти на зборах у Станіславові, він на самому вступі заявив: «Іван Франко не був комуністом і не писав у комуністичному дусі». За свою правдомовність не був люблений, але він з'єднав собі людей делікатністю й культурним виступом»¹³⁷.

Усі, хто знав Тараса Франка зблизька, згадують про нього як про чоловіка надзвичайно порядного і товариського, чуйного і привітного, чоловіка, котрий володів неперевершеним почуттям гумору та понад усе цінував своє українське коріння. «Тарас Іванович був людиною лагідної вдачі, відкритої і чутливої душі, людиною, наділеною почуттям гумору і природним хистом до мистецтва. Понад усе цінував він працю, при тому і фізичну, і розумову. Праця була потребою і задоволенням його життя. Любив людей і любив розмовляти з ними, розмовляти правдиво, одверто і щиро, ділячи з ними і свої, і їхні радості та горе. Ця щиролюдська прямота і сердечна доброзичливість здобували йому симпатії і залишили добру пам'ять про нього у людей»¹³⁸, – писала про свого батька Зеновія Франко.

Справжній український інтелігент, Тарас Франко змушений був маскувати свої патріотичні переконання в умовах тоталітарної системи. Можливо, саме тому його таланти ученого-філолога, письменника й перекладача так уповні й не розкрився. Маска лояльного радянського громадянина заслонила правдивий профіль українського патріота-націоналіста, проте не приросла до живого обличчя. Тож, попри все, в умовах політичного гніту та ідеологічного туману, Тарас Франко твердо вірив у майбутнє відродження української нації. Переконана: і наприкінці свого непростого, хоча й плідного життєвого шляху він міг би з упевненістю повторити свої слова з вікопомної статті «По той бік добра і зла» (1922): «Під гук гармат збудилася Україна, шляхом еміграції, перемішання й обопільного впливу дністрян і дніпрян виковується єдність нації, сильніша від паперової злуки Станіславова з Києвом. Політична незалежність, що мусить швидко прийти, затвердить тільки й завершить духову незалежність, спільність і громадянську дозрілість нації»¹³⁹.

Усі життєві й творчі зусилля гідного сина великого батька були спрямовані на реалізацію цієї високої й шляхетної мети – аби витворити «модерний тип

¹³⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. С. 92.

¹³⁸ Франко З. Життя і праця Тараса Івановича Франка. С. 54.

¹³⁹ Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вісник. 1922. № 138. Від 10.VIII. С. 3.

українця, свідомого громадянина, завзятого націоналіста, європейця, практичного й зрівноваженого»¹⁴⁰.

Уособленням такого типу був сам Тарас Франко.

Українець і єропейець.

Сьогодні ми нарешті спромоглися зірвати всі облудні маски і відслонити його чесний, мужній профіль, такий подібний на обличчя його батька – і водночас такий виразний та своєрідний.

Natalia TYKHOLAZ

TARAS FRANKO'S CREATIVE PHENOMENON: PROFILES AND MASKS

The paper is concerned with the personality of the second son of Ivan Franko, Taras. On the basis of archival, memoir, and epistolary sources the main milestones of his life, creative work, and social activity (in particular, connections with the dissident movement) were analyzed and his place in the Franko literary dynasty was outlined. The little known circumstances of the story of Taras Franko in the ranks of Ukrainian Galician Army are revealed as well as the time he spent in Kharkiv. Some light is also shed on the views of Franko's son that show his disapproval of the Soviet redime.

Key words: literary dynasty, biography, nation, family history, parents, children, education, memoirs.

---

¹⁴⁰ Там само.